

A TERMÉKENYSÉGI SZÁNDÉKOK ÉS A GYERMEKVÁLLALÁSI GYAKORLAT KAPCSOLATA. EGY EURÓPAI ÖSSZEHAJONLÍTÓ VIZSGÁLAT TANULSÁGAI¹

SPÉDER ZSOLT² – KAPITÁNY BALÁZS³

Összefoglaló

A tanulmány a gyermekvállalással kapcsolatos döntési folyamatba enged betekintést, és kiemelt figyelmet szentel a termékenységű szándékok (intenciók) és a gyermekvállalás közötti kapcsolatnak. Az elméleti megközelítések taglalása és az empirikus elemzés révén részletes képet kaphatunk az intenció és a gyakorlat közötti kapcsolatról. A szakirodalom ismertetését követően a tanulmány áttekinti azokat a tényezőket, amelyek hozzájárulhatnak a gyermekvállalási szándékok sikeres megvalósításához vagy épp sikertelenségéhez. Az elemzés az időtartamhoz kötött pozitív termékenységű szándékok megvalósítását összehasonlító megközelítésben vizsgálja, és kiaknázza a longitudinális panelvizsgálatok nyújtotta előnyöket. Négy európai országot hasonlítunk össze, amelyek termékenységű jellemzői meglehetősen eltérnek egymástól: Hollandia és Svájc a nyugat-európai, Magyarország és Bulgária pedig a posztkommunista társadalmakat képviseli. Négy harmonizált longitudinális panelvizsgálat felhasználásával alakítottuk ki a gyermekvállalási szándékok és kimenetelek tipológiáját és elemeztük a közös jellemzőket, illetve az országspecifikus tényezőket. Multinomiális logisztikus regressziós modelleket alkalmazva feltártuk a termékenységű szándékok megvalósítását, elhalasztását, vagy a szándékokról való lemondást befolyásoló tényezőket. Eredményeink szerint az életkor, a párkapcsolati státus és az iskolázottság mind a négy országban hasonlóan hat a gyermekvállalási szándékok megvalósítására, néhány tényező hatása azonban eltér. Elméleti megközelítésünk és empirikus eredményeink rávilágítanak a szándék és a gyakorlat közötti kapcsolat egyes jellegzetességeire. Ezek – bizonyos mértékig – illeszkednek a szándékolt cselekvés (*Theory of Planned Behaviour*) elméleti modelljébe, ám egyes eredményeink nehezen egyeztethetőek össze a fenti elméleti megközelítéssel.

Tárgyszavak: termékenység, longitudinális vizsgálat, nemzetközi összehasonlítás, gyermekvállalási szándékok, termékenységű döntések

¹ Az elemzés a Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective című FP7-es program (Grant agreement: SSH-CT-2008-217173) keretében készült. E tanulmány a kutatási programot lezáró és eredményeit bemutató kötet (Philipov et al. 2014) 4. fejezetén (Spéder – Kapitány 2014) alapul, annak magyar változata. Az összehasonlító empirikus elemzés (a cikk 3. fejezete) kisebb módosításokkal megjelent a *Population* című folyóiratban (Kapitány – Spéder 2012) is.

² KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, email: speder@demografia.hu.

³ KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, email: kapitany@demografia.hu.

Bevezetés

Tanulmányunkban azokat a meghatározó tényezőket keressük, amelyek akadályozzák a gyermekvállalási szándékok, tervek megvalósulását. A gyermekvállalási tervek és a gyermekszám közötti eltérés nem meglepő. Természetes, hogy az aktuális gyermekvállalási szándékok és a gyermekszám között mikroszinten lényeges eltérés mutatkozik, hiszen a szándékokat csak a termékenységi életpálya előrehaladtával lehet megvalósítani, és az is közismert, hogy gyermekvállalási terveinken nem egyszer módosítunk is (Quesnel-Vallée – Morgan 2003, S. Molnár 2009). Az már ugyanakkor kevésbé nyilvánvaló, hogy az átlagos kívánt gyermekszám és a termékenység makroszintű mutatói (pl. teljes termékenységi arányszám) között lényeges különbségnek kellene mutatkoznia. A szándékok és azok megvalósulásának vizsgálata több szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel. Egyrészt betekintést nyerhetünk a gyermekvállalási döntések folyamatába, ami közelebb visz minket a termékenységi magatartás megértéséhez. Másrészt makroszinten a szándékok és a tényleges termékenység jelöli ki azokat a határokat, amelyek között a termékenység mozoghat. A szándékolt és a tényleges termékenység közötti makroszintű eltérést „termékenységi szakadéknak” is szokták nevezni. Egyes demográfusok szerint (Goldstein et al. 2003) ha ez a szakadék széles, akkor a szándékok egy idő múlva adaptálódnak tényleges termékenységhez, ami viszont a termékenység további csökkenéséhez vezet. Végül a szándékok egy aktív társadalompolitika számára kijelölik a mozgásteret. A szándékok megvalósításának akadályai ugyanis azokat a társadalmi körülményeket jelentik, amelyek megváltozása nélkül egy társadalompolitika aligha lehet sikeres.

Elméleti vizsgálódásaink és empirikus elemzéseink szorosan illeszkednek a termékenységi szándékok és a cselekvés közötti eltérést vizsgáló kutatási irányzatba (Davidson – Beach 1981, Davidson – Jaccard 1979, Heaton et al. 1999, Monnier 1989, Philipov 2009, Quesnel-Vallée – Morgan 2003, Schoen et al. 1999, Testa – Toulemon 2006, Westoff – Ryder 1977). Egyre több, a témával foglalkozó elemzés jelenik meg, és egyre széttagoltabbá válik a kutatási terület. A tudományos vizsgálódások számos felfedezést hoztak – és újabb kérdéseket vetettek fel –, melyek közül a legfontosabb, hogy a tényleges gyermekvállalási döntések megértéséhez kulcsfontosságú annak megértése, *hogyan* jönnek létre ezek a döntések. A korábbi kutatások azt is aláhúzták, hogy „pontos mérésükön” túl több figyelmet kell fordítani a termékenységi intenciók és gyakorlat jelentésének megértésére is. Az empirikus eredményeket természetesen befolyásolja, hogyan konceptualizáljuk és hogyan operacionalizáljuk a szándékokat. Számos olyan mechanizmust feltártak, amelyek módosíthatják az intenciókat (Iacovou – Tavares 2011, Liefbroer 2009), és több olyan társadalmi jellemzőt és élethelyzetet azonosítottak (Quesnel-Vallée – Morgan 2003, Schoen et al.

1999, Testa – Toulemon 2006), amelyek segíthetik a gyermekvállalási szándékok megvalósulását.

A magyarországi viszonyokat illetően sem ez az első kezdeményezésünk, hiszen a *Gyermekvállalás: vágyak és tények* című munkába több oldalról igyekeztünk feltárni a döntési folyamat egyes aspektusait (Spéder – Kapitány 2007). Magyarországra vonatkozó összegző modellünket, amely a hazai viszonyokról a jelenlegi elemzéseinknél sokkal részletesebb eredményeket közöl, angol nyelven tettük közzé (Spéder – Kapitány 2009). Jelen tanulmány e munka folytatása. Itt empirikus elemzésünkben sokkal kevesebb változó szerepel, ám a magyar eredmények más országok eredményivel vethetők össze. Másrészt e tanulmányunkban a korábbiaknál sokkal részletesebb szakirodalmi áttekintést adunk közre.

Tanulmányunkban a *pozitív intenciókat* vizsgáljuk: azokat a személyeket, akiknek szándékában áll egy adott *időtartamon* belül (még) egy gyermeket vállalni. Így tehát nem foglalkozunk azok viselkedésével, akik meghatározott időn belül *nem* tervezik a gyermekvállalást. A megvalósulás sikerességét azzal mérjük, hogy a gyermek az adott időtartamon belül megszületik-e. A rövid távú pozitív intenciókkal rendelkezők vizsgálata révén azt szeretnénk megérteni, mely tényezők segítik elő és melyek akadályozzák a termékenységi szándékok megvalósítását. Ezen túl érdeklődésünk arra a kérdésre is kiterjed, hogy mely társadalmi csoportok tartják fenn és melyek adják fel a rövid távú gyermekvállalási terveiket, amennyiben nem tudják őket megvalósítani. És végül – de nem utolsósorban – összehasonlító módszer segítségével szeretnénk feltárni, melyek a termékenységi szándékok megvalósulását akadályozó univerzális illetve országspecifikus tényezők.

A termékenységi intenciókkal, valamint a szándékok és a megvalósításuk közötti eltéréssel foglalkozó újabb kutatások jelentős része az Ajzen (1988) által kidolgozott *szándékolt cselekvés elméletét* (*Theory of Planned Behaviour*; a továbbiakban TPB) alkalmazza. Ez a megközelítés rendkívül hasznos az intenciók kialakulásának megértésében, és segítheti a termékenységi magatartás megértését is, mivel szoros kapcsolatot tételez a szándék és a gyakorlat között (Ajzen 1988). Ez a kutatás is a TPB elméleti keretébe illeszkedik, de a TPB egy olyan jellemzőjére is rávilágít – a szándék és a gyakorlat közötti kapcsolatra –, amellyel eddig viszonylag kevés termékenységi elemzés foglalkozott.

A tanulmány felépítése a következő. A második részben a TPB megközelítését az intenció és a megvalósulás szemszögéből mutatjuk be, és áttekintjük a gyermekvállalási szándékok és a gyakorlat közötti eltéréssel kapcsolatos releváns kutatási eredményeket. Ezután bemutatjuk a kapcsolódó, az intenciók és a gyakorlat közötti kapcsolatról szóló általános szociálpszichológiai irodalmat. A harmadik részben az empirikus elemzésünkbe bevont tényezőkkel összefüggő korábbi kutatási eredményeket tekintjük át. Ezek a megfontolások képezik a hipotéziseink alapját. Az eredmények közül részletesen csak azokat a változó-

kat tárgyaljuk, amelyek mind a négy ország adatbázisában rendelkezésre állnak. A negyedik, módszertani rész a négy kiválasztott ország termékenységi trendjeinek vázlatos áttekintésével kezdődik, majd a módszertani eszközök és az adatbázisok leírásával folytatódik. Az eredményeket ismertető ötödik részben kiemeljük az univerzális hatásokat, de néhány országspecifikus jellemzőt is azonosítunk. Felhívjuk a figyelmet a társadalmi-gazdasági és az attitűdbeli eltérések lehetséges hatásaira is. Véleményünk szerint értékes és újszerű eredményeket hozhatna, ha az ilyen változók szélesebb körét figyelembe lehetne venni. Végül a hatodik részben azt tárgyaljuk, hogy milyen hatással járhatnak a társadalmi-gazdasági és attitűdbeli eltérések a gyermekvállalási döntések során.

A szándék–gyakorlat kapcsolat a TPB megközelítésében

Ebben a részben a szakirodalom és a kutatási eredmények áttekintése segítségével a termékenységi szándék és a gyakorlat között megfigyelt eltérést szeretnénk jobban megérteni. Bár érdeklődésünk előterében a releváns demográfiai megállapítások állnak, átlépjük a népességtudomány határvonalát, és szociálpszichológiai eredményeket is felhasználunk, mivel az itt alkalmazott megközelítés, a TPB szociálpszichológiai természetű. Mint később kifejtjük, az interdiszciplináris megközelítés számos előnye mellett nehézségekkel is szembesül, amikor a népességtudomány eredményeit próbálja a TPB-be beépíteni. A célunk tehát annak feltárása, miként lehet a TPB elméletét és kutatási eredményeit a demográfiai és szociológiai kutatás érvelésével és eredményeivel összhangba hozni.

A szándékok és a gyakorlat közötti kapcsolat a TPB-ben

A szociálpszichológiai ihletettséggű *szándékolt cselekvés elméletét (TPB)* a tudatos cselekvés általános megértésének modelljeként alakította ki Ajzen. A modell kiemelt hangsúlyt fektet annak a megértésére, milyen tényezők és mechanizmusok befolyásolják a szándékok kialakítását, ugyanakkor a szándékok és a gyakorlat közötti kapcsolatot közvetlennek, és magától értetődőnek tekinti. Ajzen így ír erről: „A szándék [...] feltételezhetően a cselekvés közvetlen előzménye” (Ajzen 2002: 179).⁴

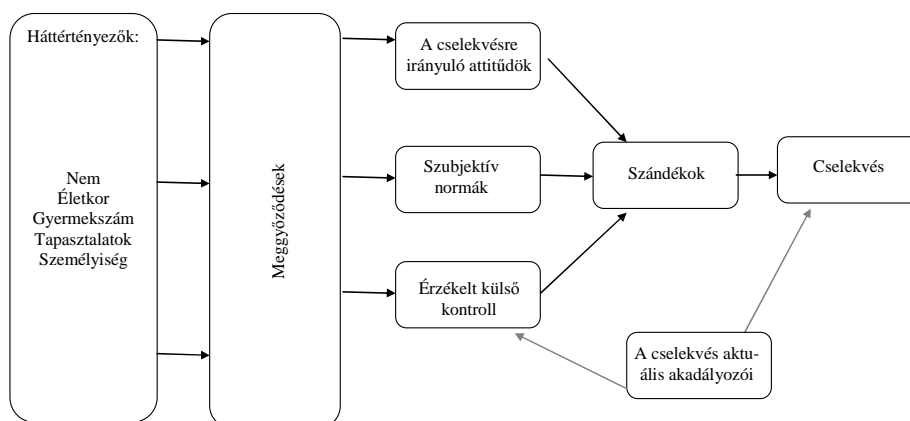
A TPB magját tehát a szándékok kialakulásának magyarázata adja (lásd *I. ábra*). Az intenciók létrejöttét három szubjektív, de természetében mégiscsak

⁴ A TPB-vel versengő „szekvenciális döntéshozatali modellben” (Miller – Pasta 1994, 1995) szintén közvetlen kapcsolat van a szándék és a viselkedés között. Testa és Toulemon (2006) az intenciókat szinte cselekvésnek, „meghozott, de még végre nem hajtott döntésnek” tekintik.

eltérő tényező határozza meg. Az *attitűdök* az adott tárgyra és a viselkedés várható következményeinek (előnyöknek és hátrányoknak) értékelésére irányulnak. A szándékok kialakulása során nyilvánvalóan az is (súlyozott) szerepet játszik, mennyire ítéli fontosnak az egyén az adott szempontokat. A *szubjektív normák* a fontos személyek hálózatából eredő elvárásokat egyesítik: ezek is eltérő súlyt kapnak, attól függően, mennyire fontos az elvárás a kérdéses személy számára. Nem szándékolt tényezők is szerepet játszanak az intenciók kialakulása során: egy adott gyakorlat *érezkelt viselkedési kontrolljának* körébe azon tényezők tartoznak, amelyek megkönnyíthetik vagy nehezebbé tehetik a cselekvés véghezvitelét. Figyelmet érdemel, hogy ez utóbbi tényezőcsoport (az első kettőtől eltérően) nem csupán a szándékot, hanem a gyakorlatot is befolyásolja.

Az attitűdök, a szubjektív normák és az érezkelt viselkedéskontroll meggyőződések alapulnak, mégpedig az adott cselekvés előnyös vagy hátrányos voltával kapcsolatos meggyőződések, a mások elvárásaival kapcsolatos normatív meggyőződések, és a cselekvés megvalósítását befolyásoló tényezőkkel kapcsolatos meggyőződések. A demográfiai és a szociológiai kutatás szempontjából különösen fontos a háttértényezők szerepe. A TPB elmélete szerint a társadalmi struktúra tényezői (például a társadalmi státus, iskolai végzettség, nemzetiség), a demográfiai jellemzők (például életkor, nem, gyermekszám), a személyiségjegyek és az általános értékbeállítódás (például a vallásosság, a nemi szerepekkel kapcsolatos tradicionális vagy modern attitűdök) *csupán* azokra a meggyőződésekre hatnak, amelyek azután az attitűdöket, a szubjektív normákat és az érezkelt kontrollt alakítják (Fishbein 1972: 222). A gyermekvállalási döntéshozatal esetében például az iskolai végzettség, az életkor, a gyermekszám és a vallásosság várhatóan csak a gyermekvállalással kapcsolatos általános és normatív meggyőződések befolyásolja, és a gyermekvállalást akadályozó tényezők érzékelésére is hat. Fontos azonban, hogy a TPB szerint a felsorolt tényezők közvetlenül nem hatnak a gyakorlatra.

A tényleges rövid távú gyermekvállalási szándék gondos mérlegelés eredménye: egy adott időpontban az emberek figyelembe veszik a cselekvés bizonyos aspektusait (beleértve az anyagi, az érzelmi előnyöket és hátrányokat), az egyes szempontok személyes fontosságát, a számukra fontos személyek gyermekvállalással kapcsolatos érezkelt várakozásait, és végül a gyermekvállalás érezkelt akadályait.

Forrás: Az ajzeni modell (<http://people.umass.edu/aizen/tpb.diag.html>) szerzők által némileg módosított változata

I. A szándékolt cselekvés elméletének sematikus ábrája
A schematic representation of the Theory of Planned Behaviour

Az elmélet eredeti megfogalmazásában azok a tényezők is kapnak némi figyelmet, amelyek „megzavarhatják a szándék–cselekvés kapcsolatot” (Ajzen 1988: 132). Az érzékelt viselkedéskontroll „arra utal, hogy mennyire érzékelik könnyűnek vagy nehéznek a cselekvés végrehajtását, és ez feltételezhetően tükrözi a múltbeli tapasztalatokat, valamint az előre látható akadályokat és korlátokat” (Ajzen 1988: 132). Nem csupán a szándék kialakulását befolyásolja (könnyíti vagy akadályozza), hanem közvetlenül összefügg a cselekvéssel is (Ajzen 1988: 134). Ajzen a következő belső és külső tényezőket említi: érzelmek, változó lehetőségstruktúrák, függőség másoktól, váratlan életütesemények. Ami az érzékelt viselkedéskontrollnak az ajzeni elméletben betöltött szerepét illeti, fontos kiemelni, hogy néhány tanulmányában lényegesnek tekintti ezeket a tényezőket az intenciók megértéséhez (Ajzen 1991). Jól érzékelteti ezt a következő idézet: „A szándékolt cselekvés elmélete szerint az érzékelt cselekvéskontroll, a cselekvési szándékkal együtt, közvetlenül használható a cselekvés kimenetelének előrejelzésére” (Ajzen 1991: 184).

Az érzékelt cselekvési kontroll az egyénileg mérhető tényezők két csoportját foglalja magában: egyrészt hogy az egyén mennyire tartja képesnek magát a feladat végrehajtására (*én-hatékonyság*) és mit gondol, mennyire lesz könnyű vagy nehéz a cselekvés megvalósítása, másrészt hogy az egyén mennyire tudja irányítani és ellenőrizni a cselekvést és annak körülményeit (*irányíthatóság*).

Az empirikus kutatási eredmények azt mutatják, hogy az én-hatékonyság főként a szándékok kialakulására hat, míg az irányíthatóság erősebben befolyásolja az intenciók megvalósítását, vagyis a cselekvést (lásd Ajzen 2002).

A szándékolt cselekvés elmélete (TPB) önmagát általános cselekvéseméletnek tekinti, és különösen népszerű a mikroszintű döntéseket, főképp a szubjektív tényezőket, attitűdöket is figyelembe vevő empirikus kutatásokban, elemzésekben. Az elméleti keretet számtalan területen alkalmazták, így például a választói magatartás, fogyókúrázás, droghasználat, a fogamzásgátlás stb. területén. A következőkben azon tartalmi, módszertani és mérési szempontokat vesszük figyelembe, amelyek szerepet játszhatnak abban, hogy a szándékolt cselekvés bekövetkezik-e vagy sem. Áttekintésünk természetesen nem lehet teljes, de igyekszik figyelembe venni mindazon tényezőket, amelyek a gyermekvállalási szándékok megvalósulásának vizsgálata során relevánsak lehetnek.

A szándék-cselekvés kapcsolatot befolyásoló tényezőkről

Mérési kérdések

A szándékok és a cselekvés közötti kapcsolatra vonatkozó ellentmondó kutatási eredmények egyik oka a szándékok és a cselekvési kimenetek nem megfelelő mérése lehet (Miller – Pasta 1995: 531). A gyermekvállalási szándék és a cselekvés közötti eltérés nagyban függ a szándék konceptualizálásától és operacionalizálásától, valamint attól, hogy az intenció és a kapcsolódó kimenet mérése megfelel-e egymásnak.

A szakirodalomban a gyermekvállalási szándék konceptualizálásának három eltérő módja azonosítható: *a)* a végső gyermekszámra vonatkozó intenció; *b)* a (még) egy gyermek (valamikor) vállalására vonatkozó szándék; *c)* az egy adott időtartamon belül, vagy egy bizonyos életkorban (még) egy gyermek vállalására vonatkozó szándék. A termékenységi magatartást a fentiekben meghatározott szándékoknak megfelelően, azokhoz igazodva kell mérni. A cselekvés mérése, rendre: *a)* a befejezett termékenység; *b)* legalább egy gyermekszületés a „termékenység karrier” vége előtt; *c)* gyermekszületés egy adott időszakon belül vagy egy adott életkor elérése előtt. Nem meglepő, hogy alacsonyak a korrelációk, ha például a szándékot időkorlát nélkül mérik, miközben a viselkedést egy bizonyos időtartamon belül figyelik meg (például Westoff – Ryder 1977).

A mérési hibák elkerülése érdekében kulcsfontosságú legalább két dimenzió – az idő és a bizonyosság – beépítése. Az *idő* dimenzióját figyelembe vevő kutatások mindegyike arra a következtetésre jutott, hogy minél közelebb van egymáshoz a szándék (mérése) és a cselekvés, annál magasabb a szándék és a cselekvési kimenetel közötti megfelelés és annál alacsonyabb a szándékok megvalósításának sikertelensége. Az időkeret tágításával a szándékok és a cse-

lekvés kontextusa valószínűleg egyaránt megváltozik, következésképpen a kezdeti intenció és a későbbi viselkedés kevésbé feleltethető meg egymásnak. A szűkebb időkeret valóban csökkenti annak valószínűségét, hogy a szándékok megváltozzanak (Ajzen 1988, Davidson – Jaccard 1979, Schoen et al. 1999).

Teljes az egyetértés azzal kapcsolatban, hogy a szándék bizonyossága (vagy a cselekvés iránti elkötelezettség) szintén számít. Számos vizsgálat a szándékot csak kétértékű (igen/nem) válaszokkal méri, mások azonban a bizonyosság mértékére is rákérdeznek. Ezek a kutatások statisztikai bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy a gyermekvállalási szándék bizonyossága növeli a megvalósítás esélyét (Philipov 2009, Rindfuss et al. 1988, Schoen et al. 1999, Testa – Toulemon 2006, Westoff – Ryder 1977).⁵

Általánosságban fontos, hogy a szándék bizonyosságát és időkeretét pontosan kell mérni. Összehasonlító nézőpontból pedig lényeges, hogy a szándék és a cselekvés mérésének fogalomhasználata minden népességben teljesen azonos elvek és mérőrendszer szerint történjen.

Érdeemes megemlíteni a *biológiai* és az *érzelmi* tényezők szerepét is, mivel ezek egyértelműen hatnak a szándékok megvalósítására, viszont empirikusan általában nem mérik őket. Miller és Pasta (1995: 534) vizsgálatában explicit szerepet kap a fogamzóképeség, és Ajzen is úgy utal rá, mint az intenciók megvalósításának legfontosabb akadályára (Ajzen 1988: 129). A demográfiai vizsgálatok szintén kiemelik ezt a tényezőt (Rindfuss et al. 1988). Ajzen elméletében az érzelmek szerepe ugyanaz, mint a biológiai alkalmatlanságé: megbonthatják a szándék és a cselekvés közötti kapcsolatot (Ajzen 1988). Az általános biológiai és érzelmi tényezők értékelése túlmutatna a jelen tanulmány keretein, de feltételezzük, hogy e tényezők hatása – amennyiben érvényesül – nem különbözik lényegesen az egyes országok között.

Partnerek és párkapcsolat

A modern társadalmakban a döntéshozatali folyamatokat gyakran az egyéni cselekvés körébe sorolják. Ez a TPB megközelítésére is igaz: az egyéni szándékot, cselekvést, attitűdöket, szubjektív normákat stb. vizsgálja. Ugyanakkor a gyermekvállalási döntéseket vizsgáló korábbi kutatások – bár rendszerint a nők termékenységi magatartását vizsgálták – rámutattak a partnerek közös döntéshozatalának fontosságára és kiemelték a partnerek szerepét (lásd Thomson 1997 áttekintését). A mindkét partnert megkérdező kérdőíves vizsgálatok eredményei jól mutatják, mennyire fontos a partner szándékait is figyelembe venni (Berrington 2004, Miller – Pasta 1995, Philipov 2009, Thomson 1997). Ezért nagyon lényeges, hogy azokban a vizsgálatokban is információhoz jus-

⁵ Ne feledjük, hogy Ajzen és Fishbein a szándékok mérésére egy hétpontos skálát javasolt, amely a valószínűtől a valószínűtlenig terjed (Ajzen – Fishbein 1980: 107ff, 140).

sunk a pár mindkét tagjának véleményéről, amelyekben nem kérdezték meg mindkét felet.

Davidson és Beach (1981) rámutatnak, hogy a partnerek intenciói a TPB-ben hogyan járulhatnak hozzá viselkedésbeli változásokhoz. A partner „a legrelevánsabb személy” a szándékok kialakulása során: a partner elköteleződésében bekövetkező változások a szubjektív normákon keresztül módosítják az intenciót (Davidson – Beach 1981).

Összefoglalva, a mindkét partner szándékaira rákérdező kutatások egységesen arra a következtetésre jutottak, hogy a partnerek közötti egyetértés magas szintje erőteljesen megnöveli a gyermekvállalási szándék valóra váltásának esélyét (a gyermekszületést) (Berrington 2004, Iacovou – Tavares 2011, Miller – Pasta 1995, Philipov 2009, Thomson 1997).

Az attitűdök és a cselekvés/gyakorlat természetéről általában

Az attitűdök erősségéről és stabilitásáról szóló irodalom teljes körű áttekintése meghaladná tanulmányunk kereteit. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy az attitűdök eltérő erősségűek lehetnek. Másként fogalmazva, az attitűdök között a cselekvésre gyakorolt hatásuk tartósságát illetően jelentős különbségek mutatkoznak (Krosnick – Petty 1995). A szakirodalom egyetért abban, hogy azok az attitűdök, amelyek az adott személy közvetlen, személyes tapasztalatain alapulnak, tartósabbak (Davidson – Jaccard 1979: 1373). Mások azt húzzák alá, hogy minél fontosabb egy attitűd az egyén számára, annál tovább áll fenn, és annál erősebb a cselekvésre gyakorolt hatása (Boninger et al. 1995). Mindkét megfigyelés mögött ugyanaz a mechanizmus húzódhat meg: az információkeresés és -feldolgozás összetett folyamatai révén kialakuló attitűdök tartósabbnak bizonyulnak (Petty et al. 1995: 94ff). Egy erős attitűd esetén a releváns információk feldolgozása folyamatos, és az attitűd tárgyával kapcsolatos személyes tapasztalat magában foglalja az így megszerzett új információkat is. Azok az attitűdök lesznek végül tartósak, amelyek az egyénnek tulajdonítják a felelősséget (lásd Davidson – Jaccard 1979: 1373). A TPB értelmezése szempontjából miért fontosak számunkra ezek a tényezők? A gyermekvállalás fontos és visszafordíthatatlan döntés, amely jelentősen megváltoztatja az egyén életét, és ezt a döntést minden bizonnyal széles körű információgyűjtés előzi meg. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a gyermekvállaláshoz kapcsolódó attitűdök nem túl változékonyak.

Kijelenthetjük vajon, hogy a gyermekvállalási attitűdök erőssége minden érintett esetében és minden társadalmi csoportban azonos? Erre a kérdésre nem adható egyszerű válasz, de munkahipotézisként azt feltételezzük, hogy bizonyos társadalmi csoportok és/vagy élethelyzetek különbözhetnek ebből a szempontból. Például egy szülő már bizonyára jobban informált a gyermeknevelés-

sel kapcsolatban, mint aki még gyermektelen, még akkor is, ha az utóbbi személy sokat találkozott gyermekekkel. A feltételezett különbség következtében a különböző társadalmi csoportok eltérő erősségű és tartósságú attitűdökkel rendelkezhetnek. Ez – számos lépésen keresztül – egy olyan forgatókönyvet eredményezhet, amelyben a társadalmi csoportok különböző mértékben képesek megvalósítani (normákon és attitűdökön alapuló) szándékaikat.

A gyermekvállalási szándékok „sikertelenségét” elemző munkájukban Davidson és Beach (1981) kidolgozták és empirikusan igazolták egy nagyon meggyőző mechanizmus létezését, amelyet „inercia-hatásnak” neveztek el. Többek között abból a feltételezésből indultak ki, hogy „az attitűdöknek és a cselekvéseknek eltérő küszöbértékei létezhetnek” (Davidson – Beach 1981: 476). Következésképpen az attitűdváltozás sokkal könnyebben vezethet az intenció, mint a tényleges cselekvés módosulásához. A cselekvés megváltozásához nagyon jelentős attitűdváltozás szükséges. A gyermekvállalás kapcsán azt feltételezik, hogy a modern társadalmakban a fogamzásgátlás a szokásos („alap”) opció. Ha a cél a gyermekvállalás, tudatosan kell „felfüggeszteni” ezt a rutint.

Hasonlóképpen, ha két cselekvési alternatíva közül lehet választani, és ezek közül az egyik egy már fennálló viselkedésminta fenntartása, akkor az új alternatívát ritkábban választják, ritkábban valósul meg. A modern társadalmakban a gyermekvállalás esetében a „fogamzásgátlást használók” tekinthető a status quo fenntartására irányuló viselkedésmintának, míg a gyermekvállalási döntés a valódi döntés. Így a negatív szándék („nem akarok gyermeket”) nagyobb valószínűséggel valósul meg, mint a pozitív („gyermeket akarok”). Ezt a hipotézist az empirikus elemzés is alátámasztja.

Barber (2001), Philipov (2009) és bizonyos fokig Morgan és Rackin (2010) érdeklődésének homlokterében a versengő életcélok állnak, figyelmük így a „legyen-e gyermekem vagy ne” kérdéstről a „legyen-e gyermekem, vagy más céljaimat (tanulás, karrier, utazás stb.) valósítsam-e meg itt és most (rövid távon)” kérdésre tevődik át. Barber eredményei szerint a gyermekvállalással versengő életcélokra (például karrier, munka, fogyasztás) vonatkozó attitűdök erősebben befolyásolják a házasságon kívüli gyermekvállalást, mint a gyermekvállalással összefüggő attitűdök (Barber 2001). Következtetéseiben a TPB-modell kibővítését javasolja, mert a versengő életcélokkal kapcsolatos attitűdök beemelésével jobban becsülhető a gyermekvállalás valószínűsége. Bár ezek pontos helyét nem tisztázza a modellben, feltételezésünk szerint a szerző arra utal, hogy ezek az attitűdök a szándékok kialakulására hatnak. Ezt a gondolatot azzal a kérdéssel egészítjük ki, hogy az alternatív életcélokra vonatkozó attitűdök valóban befolyásolják-e az intenciók tartósságát, és ez vajon hat-e a szándékok és a megvalósulásuk társadalmi csoportok szerinti különbségeire.

A szándékok revíziója (nem) várt életütesemények következtében

Egy szándék mindhárom előzménye (attitűdök, szubjektív normák és körülmények) megváltozhat, ha kitágul az időkeret. A változás elsődleges mechanizmusa szoros összefüggésben állhat az életút alakulásával. Miller és Pasta (2004) a párkapcsolati dinamikához kapcsolódó eseményeket (például egy kapcsolat felbomlása, válás) emelik ki; Rindfuss és munkatársai (1988) szerint ezek az események megváltoztatják a cselekvés kontextusát, amely erősen meghatározza a sikerességet. Davidson és Jaccard (1979) meglevő, egy-két éves időszakokat átölelő kismintás vizsgálatok adatait elemezve bizonyítékot talált az attitűdök módosulására és az emiatt megváltozott termékenységi magatartásra.

Elemzésünk szempontjából különösen fontosak azok a kutatások, amelyek a tervezett és a megvalósított gyermekszám közötti különbséget és a családnagysággal kapcsolatos várakozások életútbeli változásait vizsgálják. Bár ezen elemzések témája és időkerete eltér a jelen kutatásétól, úgy gondoljuk, hogy a rövid távú és a következő gyermekre vonatkozó termékenységi szándékok szorosan összefüggnek egymással. Morgan és Rackin (2010) egy kulcsfontosságú kérdést vizsgált: hogyan befolyásolják a váratlan, nem tervezett események a családmérettel kapcsolatos várakozásokat, és hogyan hatnak az egyéni termékenységi célok alul- vagy túlteljesítésére. Eredményeik azt igazolják, hogy „a jelenlegi szándék nem tudja számításba venni a jövőbeli, előre nem látott tényezőket, amelyek befolyásolhatják a termékenységet” (Morgan – Rackin 2010: 111). A párkapcsolati helyzet hirtelen megváltozása (válás) együtt jár a termékenységi szándékok alulteljesítésével. Hasonló következményeket találtunk a rövid távú gyermekvállalási szándékok esetében is (Spéder – Kapitány 2009). Sokkal valószínűbb, hogy az elváltak inkább késleltetik a gyermekvállalást, mint a továbbra is házasságban élők, és ez a hatás a válás után kötött újabb házasság során is fennmarad (Morgan – Rackin 2010). Valószínűleg élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy ugyanez a mechanizmus működik akkor is, amikor egy várt esemény nem következik be, például „majd vállalunk gyereket, ha befejeztük az építkezést és elkészült az új házunk” vagy „ha a külföldön dolgozó partnerem hazajön”. Ha a várt események *nem* vagy csak késve következnek be, a terveket nem lehet megvalósítani.

Liefbroer (2009) számos, kutatásunk szempontjából is releváns meglátása segít megérteni a TPB döntéshozatali modelljét. Liefbroer a családmérettel kapcsolatos szándékok (tervezett gyermekszám) változását (többnyire csökkenését) vizsgálja az idő és az életút változásainak függvényében. Az életpálya (*life course*) megközelítés és Heckhausen-féle egész életúton (*life span*) átívelő fejlődépszichológia elmélete alapján az életkor (az életútban történő előrehaladás), a párkapcsolati helyzet, az iskolai végzettség, valamint a tervezett (gyermekvállalás) és a nem tervezett (a párkapcsolati helyzet változása) életút-

események fontos szerepet játszanak a várt családméret megváltozásában, csökkenésében. Mikor változnak meg leginkább a szándékok, és mikor csökken a tervezett gyermekszám? A tervezett gyermekek száma az életkor emelkedésével csökken; alacsonyabb az egyedülálló és az élettársi kapcsolatban élők körében; minél régebben van valaki a munkapiacon; az iskolázott nők körében, különösen ha idősebbek; gyermektelenség és alacsony gyermekszám esetén, amelyek hatása az életkorral együtt nő. A változásokat az életút alakulása, valamint a lehetőségstruktúrák állandó változása okozza (Liefbroer 2009: 383). Az öregedés során fény derülhet fogamzóképeségi problémákra, a karrier és a család közötti konfliktusokra, amelyek az életút korábbi szakaszában esetleg kevésbé voltak láthatók. Miért fontos mindez az elemzésünk szempontjából? Úgy gondoljuk, a szándék és a cselekvés közötti eltérés bizonyos mértékig a szándékok megváltozásának a következménye. Iacovou és Tavares (2011) a tervezett családméret változására ható tényezőket vizsgálta. Eredményeik szerint a szándékok megváltozása összefügg az idővel (életkor, az utolsó gyermek megszületése óta eltelt idő) és a párkapcsolati helyzettel (azonos vagy eltérő szándékok, válás, összeköltözés). A fiatalabbak általában gyakrabban változtatják a szándékaikat, mint az idősebbek. Ha a legfiatalabb gyermek megszületése óta sok idő telt el (legalább négy év), akkor a válaszadók alig változtatják a szándékaikat: nem szeretnének több gyermeket, és ezen már nem változtatnak. Vagyis bizonyos életkorok és élethelyzetek inkább, mások kevésbé kedveznek a családnagysággal kapcsolatos várakozások megváltozásának (Iacovou – Tavares 2011).

Csoportspecifikus cselekvés: társadalmi státus és demográfiai helyzet

A TPB számára kihívást jelentenek azok a kutatási eredmények, amelyek szerint (a termékenységi szándékokon túl) a társadalmi és a demográfiai jellemzők szintén hatást gyakorolnak a termékenységi magatartásra. Vagyis a fenti tényezők nem csupán közvetett módon, a szándékok kialakulásában szerepet játszó attitűdökön, szubjektív normákon és érzékelt kontrollon keresztül befolyásolják a cselekvést, hanem közvetlen hatásuk is van. A közvetlen hatótényezők közé tartozik például a párkapcsolati helyzet (Berrington 2004, Heaton et al. 1999, Morgan – Rackin 2010, Schoen et al. 1999, Spéder – Kapitány 2009) és a gyermekszám (Morgan – Rackin 2010, Schoen et al. 1999, Spéder – Kapitány 2009). Az empirikus kutatások szerint olyan tényezőket is érdemes figyelembe venni, mint a legmagasabb iskolai végzettség (Morgan – Rackin 2010, Schoen et al. 1999), a munkanélküliség (Rindfuss et al. 1988, Testa – Toulemon 2006), a vallásosság (Jaccard – Davidson 1976), az optimizmus (Spéder – Kapitány 2009) és a nemi szerepekkel kapcsolatos általános attitűdök (Berrington 2004).

A probléma kapcsán érdemes megemlíteni néhány vizsgálatot, amelyek explicit módon tesztelték, de nem tudták kimutatni az említett tényezőknek a termékenységi szándék és a cselekvés közötti kapcsolatra gyakorolt közvetlen hatását (Miller – Pasta 1995). Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeket a kutatásokat meglehetősen homogén mintákon végezték (például házasságban élő párok, egy adott város lakosai, fehér válaszadók).

A háttértényezők (feltételezhető) közvetlen hatása kapcsán feltehetjük a kérdést: vajon ezek a tényezők miként hatnak az intenció és a cselekvés közötti kapcsolatra? A TPB modelljének keretei között két magyarázat lehetséges. Az első azon a (már említett) tényen alapul, hogy ha jelentős idő telik el a szándék és a tényleges cselekvés mérésének időpontja között, és ha eközben a társadalmi tényezők (helyzetek) is – az előzőektől függetlenül – megváltoznak, eltérő kontextusok alakulnak ki. Más szavakkal, a megváltozó társadalmi és demográfiai helyzetek módosítják a szándékok szubjektív előzményeit, és így a meglévő szándékok is felülíródnak. Ha a termékenységi szándékot a tényleges viselkedéshez időben közelebb mértük volna, akkor a szándékokon kívül más tényező nem befolyásolja a cselekvést. A második magyarázat szerint a háttértényezők az érzékelt/tényleges kontrollon keresztül befolyásolják a cselekvést. A társadalmi-gazdasági jellemzők és a demográfiai helyzet az erőforrások és a készségek eltérő eloszlását jelzik, amelyek pedig meghatározzák a cselekvési lehetőségeket. Vagyis a fenti tényezők a tervezett viselkedés akadályozása vagy elősegítése révén formálják a szándék és a cselekvés közötti kapcsolat milyenségét.

Nem vethetünk el egy, a második érveléshez szorosan kapcsolódó értelmezést sem, amely a társadalmi cselekvés rétegződését emeli ki: a különböző társadalmi státusokhoz és a változó demográfiai helyzetekhez eltérő cselekvési lehetőségek és akadályok kapcsolódnak, attól függetlenül, hogy érzékeljük-e őket. Morgan és Rackin (2010) több példát is említ. Állításuk szerint bizonyos környezeti tényezők hátráltatják az egyéneket gyermekvállalási szándékaik megvalósításában. Egyes nők hiába rendelkeznek elkötelezett és határozott gyermekvállalási szándékkal, hagyományos férfiszakmákban dolgozva a hosszú munkaidő és a kihívást jelentő munkakörnyezet a szándékok megvalósításának halasztásához vezet, a magas jövedelem, a társadalmi presztízs és a sikeres önmegvalósítás ellenére is. Ebben a megközelítésben a tervek valóra nem váltását a „strukturális kényszerek” (Morgan – Rackin 2010: 92) következményeként lehet értelmezni. Ugyanakkor a kétgyermekes család erős normatív ideálja leginkább a második gyermekre vonatkozó szándék megvalósulását segíti elő. Ezt az érvelést csak látszólag lehet a TPB keretein belül értelmezni, vagyis úgy, hogy a kétgyermekes család ideálja a szubjektív normákon keresztül befolyásolja az intenció erősségét. Ha azonban csak ez az egyetlen mechanizmus áll a háttérben, akkor a szándék kialakulására és megerősödésére kellenie hatnia, nem pedig a szándék megvalósítására. Ezért a nem egyénhez kötődő normákat külső akadályozó tényezőkként értelmezhetjük.

Bár empirikus elemzésünk nem tudja részletesen feltárni ezeket a mechanizmusokat, a tényező-specifikus hatások áttekintése során és a modellépítést követő összegzésben ezekhez a kérdésekhez vissza fogunk térni.

Makrotársadalmi kontextus

Keveset tudunk arról, hogyan befolyásolja a szándék és a cselekvés közötti kapcsolatot a makrotársadalmi kontextus. Mivel azonban a TPB megközelítés univerzálisnak tekinthető, a különböző makrotársadalmi közegeknek feltételezhetően nincs külön hatása. Ajzen (2011) megfogalmazásában a TPB egyetlen részterület sajátosságaihoz sem igazodik, így a releváns hatások meghatározása az egyes területek kutatóinak feladata. Mindenesetre csak most kezdenek megjelenni az össztársadalmi kontextus szerepére vonatkozó egyértelmű empirikus eredmények.

Egy adott társadalomban uralkodó normatív struktúrák (többségi szabályok) jelentőségét két tanulmány emeli ki. Westoff és Ryder (1977) az inkonzisztenciát a nonkonformitással kapcsolja össze, azt feltételezve, hogy ha az emberek cselekvésüket egy adott társadalmi kontextus domináns viselkedési struktúráinak ellenében tervezik meg, vagyis ha szándékaik nonkonformisták, akkor cselekvésük valójában gyakran konform lesz, azaz nagyobb valószínűséggel adják fel nonkonformista szándékaikat (Westoff – Ryder 1977: 443–445). Testa és Toulemon várakozása szerint az „alacsony termékenységi kontextus” elősegíti a halasztást (a pozitív szándék sikertelenségét) és csökkenti a „nem kívánt” gyermekek megszületésének kockázatát (a negatív szándék sikertelenségét) (Testa – Toulemon 2006: 45). Az uralkodó normák tehát visszatartják a nem normatív viselkedést, és ez kutatási területünk szempontjából kulcsfontosságú lehet. Ezek a példák az „inerciahatáshoz” hasonlítanak: a „szokatlan” vagy nem standard viselkedéshez erősebb motivációs erőre van szükség (Davidson – Beach 1981).

Néhány kutatás a lehetséges periódushatást is számításba veszi. Rindfuss és munkatársai kimutatták, hogy a negatív és pozitív gyermekvállalási szándékok megvalósításának aránya időben változik, és feltevésük szerint ezt az ingadozást a periódus sajátos kontextusa okozza („a periódustényezők erős késleltető hatása”, Rindfuss et al. 1988: 198). Egy kismintás longitudinális termékenységvizsgálatban Davidson és Beach a gyermekvállalási szándékok változásait figyelte meg, és az érzékelt társadalmi normák mérhető és jelentős változásait azonosította, feltételezve, hogy ezek a változások az 1973 és 1975 közötti évek gazdasági recessziójának periódushatását tükrözték (Davidson – Beach 1981: 486). Eredményeik szerint a nők úgy érzékelték, hogy a férjük gyermekvállalással kapcsolatos véleménye a gazdasági visszaesés miatt kedvezőtlenebbé vált.

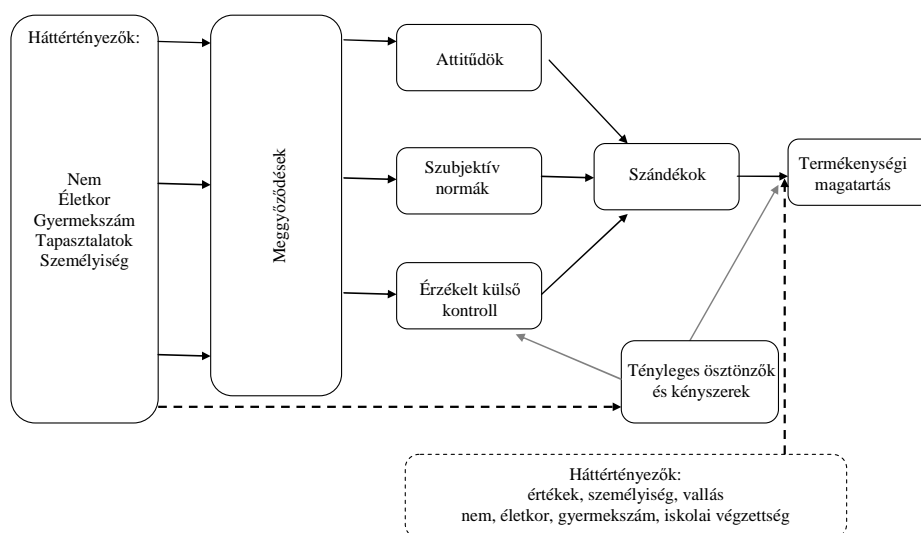
Egy újabb kutatásunkban hangsúlyoztuk, hogy az anómiás társadalmi kontextus negatívan hat a termékenységi szándékok megvalósítására (Spéder – Kapitány 2014).⁶ Eredményeink szerint a posztkommunista országokban gyakoribb volt, hogy a rövid távú gyermekvállalási szándékok nem váltak valóra. Következtetésünk szerint a poszt-kommunista országokban a szándékok megvalósulásának nyugati országokhoz képest alacsonyabb esélye elsősorban az anómiára vezethető vissza, amely pedig az értékrendszer és a gyermekvállalás strukturális körülményeinek aszinkron változásai miatt alakult ki. Ez főként annak tudható be, hogy az értékrendszer még a rendszerváltás után tíz évvel is az átmenet előtti társadalmi viszonyokat tükrözte (ezt neveztük „az értékek megmerevedésének”). A halasztás további oka, hogy az intézményi és a gazdasági átalakulás nem csupán „előreszaladt”, hanem a sebessége – még az ezredforduló után is – gyorsabb volt, mint a hasonló, modern társadalmakban tapasztalható dinamika. Mindez állandósította a várt és a valóságos életkörülmények közötti eltérést, ami pedig a rövid távú gyermekvállalási döntések módosításához és a szándékok halasztásához vezetett. A szándékok és a megvalósítás közötti gyengébb kapcsolat, amely a posztkommunista országokban megfigyelhető, elsősorban a társadalmi kontextus, azaz a társadalmi változás eltérő sebességének következménye.

A TPB és a termékenységi magatartás újragondolása: egyezések és kihívások

A fenti szakirodalmi áttekintésben számos megfontolásra érdemes szempont található, amelyek segítenek a termékenységi szándék és a cselekvés közötti „különbség” megértésében. Olyan vonatkozásokat is bemutatunk – a váratlan események hatása, a szándék és a cselekvés időkerete –, amelyek *előre jelzik* az adott időpontban mért szándék és egy későbbi időpontban megfigyelt viselkedésbeli következmények közötti, *állandóan előforduló különbséget*. Azért ismertettük ezeket a tényezőket, hogy elemezzük, mennyire illenek bele a TPB logikájába. Látható, hogy számos mechanizmust *könnyen bele lehet illeszteni a TPB logikájába*. Érdemes azonban néhány olyan összefüggést is megemlíteni, amelyek kihívást jelentenek a TPB-modell számára. Mint korábban megjegyeztük, a TBP általános cselekvéseméletével nehezen egyeztethető össze, hogy társadalmi kategóriánként eltér a szándékok és a cselekvés közötti kapcsolat erőssége, mivel a TPB egyértelműen azt állítja, hogy a háttértényezők a meggyőződésekén keresztül hatnak az attitűdökre és a szubjektív normákra. Még ha el is fogadjuk azt az érvelést, hogy a háttértényezők folyamatosan alakítják a hiteket és így az attitűdöket is – és ha emiatt időben egymáshoz elég közel mérnénk a szándékokat és a cselekvést –, nem találunk strukturális hatásokat.

⁶ Lásd még Rodin (2011) érvelését.

Azonban továbbra is úgy gondoljuk, hogy érdemes három további mechanizmust is figyelembe venni (lásd II. ábra).

Forrás: Az ajzeni modell (<http://people.umass.edu/aizen/tpb.diag.html>) szerzők által némileg módosított változata.

II. A szándékolt cselekvés elméletének sematikus ábrája a lehetséges kiegészítő mechanizmusokkal (szaggatott vonalak)

Assumed additional mechanisms (dashed) in the schematic representation of the Theory of Planned Behaviour

Egyrésztől feltételezhetjük, hogy bizonyos társadalmi kategóriák eltérő erőforrás- és lehetőségstruktúrával rendelkeznek, amelyek megkönnyíthetik vagy hátráltathatják a szándékok megvalósítását (Morgan – Rackin 2010). A csoporttényezők így a szándékok valóra váltását az érzékelt cselekvési kontrollon vagy (nem tudatosan) a tényleges nehezítő tényezőkön keresztül befolyásolják. Másrészt nem szabad elvetnünk azt az érvelést sem, amely szerint az eltérő társadalmi (például vallási vagy iskolázottsági) csoportok tagjaira a szándékok eltérő erőssége jellemző.

A TPB szerint a normák hatása a fontos személyek révén épül be a döntési folyamatba (szubjektív normák). Mi azt az elképzelést preferáljuk, hogy a modern társadalmakban az internalizált normák alakítják a cselekvést (Liefbroer – Billari 2010). Azt azonban nem tudjuk, hogy az internalizált normákat hogyan

lehet beépíteni a TPB-be, mivel azok várhatóan nem változnak, ha a fontos személyek elvárásai módosulnak.

Végül hogyan lehet a *kontextuális hatásokat* beépíteni a modellbe – vagyis azt, hogy különböző társadalmakban az intenciók megvalósításának esélye eltérő lehet? A TPB logikája a kontextuális tényezőket a szándékok kialakulása során veszi figyelembe (lásd Jaccard – Davidson 1976: 333ff). A szándékok megvalósulásában tapasztalt jelentős és szisztematikus országok közötti eltérések azonban azt jelzik, hogy egyes társadalmakban lényeges körülményeket nem észlelnek vagy tévesen ítélnek meg. Azt nem tudjuk, azt jelenti-e ez, hogy bizonyos kényszereket és ösztönzőket nem észlelnek vagy hogy az érzékelés bármilyen okból kifolyólag torzul. Erre további kutatások fognak választ adni.

Empirikus elemzésünk során sajnos nem tudunk az itt feltett kérdésekre mindenre kiterjedő választ adni. Mindezzel együtt a szakirodalom szisztematikus áttekintése feltárja a szándékok és a cselekvés közötti kapcsolat lehetséges eltéréseit.

A szándék–gyakorlat kapcsolatot befolyásoló tényezőket érintő hipotézisek⁷

A termékenységi szándékok megvalósítását vagy sikertelenségét befolyásoló tényezők elemzése során kívánatos lenne minden olyan elemzést figyelembe venni, amely a termékenység társadalmi és gazdasági meghatározóit vizsgálja. (E tényezőkről és a lehetséges magyarázó mechanizmusokról jó összefoglalót kapunk Andorka 1978, van de Kaa 1996, vagy Balbo et al. 2013 munkájából – hogy csak néhányat említsünk.) Most korlátozottabb célt tűztünk magunk elé: *a)* a kifejezetten a szándékokat mérő változókról szóló szakirodalomra és *b)* a longitudinális elemzésekre összpontosítunk, amelyek az egy adott időpontban mért szándékot vetik össze a későbbi gyermekvállalással. Mivel rendkívül fontosnak tartjuk a szándék és a kimenetel változóinak fogalmát és operacionalizálását, független változónkat még azelőtt ismertetjük, hogy rátérnénk a lehetséges befolyásoló társadalmi tényezőkkel kapcsolatos szakirodalom részletes áttekintésére.

⁷ Ahogy már jeleztük, a csoportspecifikus hatások összehasonlító elemzése kisebb módosításokkal megjelent a *Population* című folyóiratban (Kapitány – Spéder 2012), ezért lényeges átfedés található a hivatkozott tanulmány és a következő két fejezet között. Jelen tanulmányunk azonban a TPB modelljére és az empirikus elemzés eredményeire fókuszál, és új érvelést alkalmaz.

Az elemzés függő változója

Kutatásunk legfontosabb függő változójának kialakítása során meghatározó volt Heaton és munkatársai (1999) elemzése. Vizsgálatukban nemcsak a termékenységi szándékok megvalósítására vagy sikertelenségére összpontosítottak, hanem a szándékok időbeli változására is. Módszertani szempontból többek között Berrington (2004) munkájából merítettünk, aki egy hasonló elemzésben multinomiális regressziót alkalmazott, valamint meg kell említenünk Iacovou és Tavares (2011) tanulmányát is.

Mint említettük, elemzésünk az időtartamhoz kötött szándékokat és megvalósításukat (kimenetek) vizsgálja, és függő változónk a termékenységi magatartás e két aspektusát egyaránt tartalmazza. Egyrészt csak azokat a válaszadókat vonjuk be az elemzésbe, akik egy adott időtartamon belül gyermeket szeretnének, másrészt az időtartam végén három végállapotot (kimenetelt) különböztetünk meg. Azokat, akiknek szándékában áll a megadott időtartamon, két éven belül⁸ gyermeket vállalni, és sikerrel is járnak, *szándékolt szülőknek* nevezzük. Mivel az is érdekel minket, hogy a rövid távú szándékok mennyire visszafordíthatók, azokat, akik az időtartam végéig nem valósítják meg a szándékaikat, két csoportba soroljuk: a *halasztók* fenntartják gyermekvállalási szándékaikat, a *lemondók* pedig feladják terveiket. A csoportosítást és a függő változó kialakítását az 1. táblázat mutatja.

1. A pozitív termékenységi szándékok és kimenetek alapvető típusai
Basic types of positive fertility intentions and outcomes

A termékenységi szándék és kimenetel típusai	Termékenységi szándék két éven belül (az 1. hullám idején)	Gyermeke született három éven belül (az 1. és 2. hullám között)	Gyermekvállalási szándék a következő hullám idején (a 2. hullám idején)
Szándékolt szülők	Igen	Igen	–
Halasztók	Igen	Nem	Igen
Lemondók	Igen	Nem	Nem

A szándékok megvalósítását befolyásoló lehetséges tényezők

Életkor

A korábbi kutatások eredményei szerint a válaszadó életkora jelentős hatást gyakorol a szándék megvalósítására. Sok vizsgálat (direkt vagy közvetlen mó-

⁸ A felhasznált adatfelvételek korlátainak tudható be, hogy a szándék és a megvalósítás időkerete nem teljesen fedi egymást.

don) kiemeli, hogy a fiatal válaszadók nagyobb eséllyel váltják valóra a termékenységi terveiket, mint az idősebbek. Noack és Østby (2002) a termékenységi várakozásokat és megvalósításukat vizsgálva a demográfiai tényezők szembeötlő szerepét hangsúlyozták, és következtetésük szerint a fiatalabb (18–24 éves) életkor összefügg a reálisabb termékenységi szándékokkal. Schoen és munkatársai (1999) kimutatják, hogy a szándékok jellemzőit és más háttértényezőket kontrollálva az életkor marad a gyermekvállalást meghatározó legjelentősebb tényező: a fiatalabb válaszadóknak nagyobb valószínűséggel valósítják meg gyermekvállalási tervüket. Philipov (2009) kutatásában egy körültekintően kialakított intenció változó kontrollálása mellett azt találta, hogy a 30 év alattiaknak szignifikánsan nagyobb eséllyel születik gyermekük. Berrington (2004) egy konkrét csoportot, a 30 és 39 év közötti gyermektelen nőket tanulmányozott, és ő is arra a következtetésre jutott, hogy az életkorral csökken a gyermekvállalási szándékok megvalósításának sikeressége. Testa és Toulemon (2006) szerint a nem szándékolt halasztás⁹ valószínűsége 32 éves korig növekszik, magas szinten marad, majd egy bizonyos életkor fölött csökkenni kezd. Következtetésük szerint „azoknak, akiknek nem született meg a vágyott gyermekük és még öt évvel később is családot akarnak alapítani, valószínűleg a magasabb életkoruk és az ebből következő korlátozott nemzőképességük miatt nem lehet gyermekük” (Testa – Toulemon 2006: 65). A legtöbb kutatás, amely pozitív kapcsolatot talált a szándékok meg nem valósulása és az életkor között, valóban a biológiai okok jelenlétét feltételezi.¹⁰ A fent említett kutatási eredményeket a *biológiai óra* fogalmával írhatjuk le: mivel a nemzőképesség az életkorral csökken, a szándék az életkor emelkedésével egyre kisebb eséllyel válik valóra. Következésképpen magasabb életkorban valószínűbb, hogy nem valósulnak meg a rövid távú szándékok.

Egyes kutatások az idősebb életkorokra jellemző alacsonyabb megvalósulás vagy a szándékok feladásának magyarázata során az életmód és az életút alakulásának szerepére hívják fel a figyelmet. Philipov (2009) feltételezi, hogy a későbbi életkorokban erősebb az ellentét az „életstílus”- tényezők és a gyermekvállalási döntés között.

Az áttekintett kutatási eredmények közül közvetlen módon csak néhány támaszt alá alternatív hipotéziseket. A fiatalabb életkorokra jellemző változékonyabb szándékokat találó kutatások (mint például Rindfuss et al. 1988) arra utalnak, hogy fiatalabb életkorban alacsonyabb a szándékok valóra váltásának aránya. Egy az intenció és a cselekvés közötti kapcsolatot vizsgáló kutatásban Miller és Pasta (1995) azt feltételezik, hogy a termékenységi szándékok nagyobb valószínűséggel teljesülnek későbbi életkorokban: „A magasabb életkorral összefüggő időnyomás, a hosszabb házaseset és az idősebb előző gyermek

⁹ Testa és Toulemon „nem szándékolt halasztás” kategóriája tökéletesen megfeleltethető a „halasztó” csoportunknak.

¹⁰ Leridon (2008) mutatott rá erre.

valószínűleg elősegítik a fogantatást/gyermeknemzést” (Miller – Pasta 1995: 535), azaz későbbi életkorokban magasabb a megvalósítás valószínűsége. A fiatal házaspárokkal kapcsolatos elemzéseik azonban nem támasztják alá ezt a feltevést. A modern társadalmakban az életkori normák elterjedtségével kapcsolatos megfontolások (Heckhausen et al. 2001, Liefbroer – Billari 2010, Settersten – Hagestad 1996) szintén arra utalnak, hogy a megvalósítás idősebb életkorokban valószínűbb. A Heckhausen és munkatársai (2001) által kidolgozott elmélet szerint az emberek termékeny életszakaszuk vége felé közeledve, félve a gyermekvállalás lehetőségének végleges elhagyásától, fokozzák gyermekvállalási szándékaik valóra váltására tett erőfeszítéseiket. Mivel ismerik a határidőt – és valóban létezik egy társadalmi határidő (Mynarska 2009) –, feltételezhetjük, hogy az életkori határ felé közeledők szándékaik megvalósítására törekszenek, bármikor is legyen ez a határvonal. Ezért a *társadalmi életkori határ* megközelítés azt feltételezi, hogy a megvalósítás esélye az életkorral emelkedik.¹¹

A sikertelen megvalósítás két kimenetelét, a halasztást és a lemondást tekintve a gyermektelenséggel és a szándékok megváltozásával foglalkozó kutatások néhány eredménye segíthet a halasztás és a szándékokról való lemondás közötti kapcsolat jobb megértésében. Több kutatás szerint a gyermektelen személyek eredetileg nem akartak gyermektelenek lenni, ám szándékuk folyamatos módosítása és a gyermekvállalási döntés halasztása következtében felülvizsgálták eredeti tervüket, és végül gyermektelenek maradtak (Berrington 2004). A fenti mechanizmusnak megfelelően a terveiről lemondó személy várhatóan idősebb, mint egy halasztó személy. Heaton és munkatársai (1999) szintén arra mutattak rá, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az életkornak a termékenységi szándékok sikertelenségében játszott szerepére. A gyermekteleneket vizsgálva azt találták, hogy az idősebbek nem csupán hajlamosabbak „gyermektelenségbe váltani”, hanem az „egyáltalán nem akarok gyereket állapotból” gyakrabban kerülnek át a szülőségbe is (Heaton et al. 1999).

A szándékok változásának vizsgálata (Iacovou – Tavares 2011, Liefbroer 2009) egyértelműen kimutatta az életkor jelentős szerepét. Liefbroer szerint a tervezett és a váratlan események az életút kezdetén olyan életpályákat alakítanak ki, amelyek beszűkítik a későbbi döntéshozatal szabadságát (Liefbroer 2009). Egyértelmű életkori hatást talált a várt gyermekek számának csökkenésében. Összefoglalásában így jellemzi a mechanizmust: „ahogy kibontakozik az életük, rájönnek, hogy a jövő bizonyos útjai egyre kevésbé valószínűek, mint mások, és emiatt átértékelhetik a szándékaikat” (Liefbroer 2009: 383). Az életkor várt gyermekszámra gyakorolt negatív hatása azonban lineáris, vagyis a

¹¹ Mivel a biológiai életkori határok nemenként eltérnek, nemenként más lehet a tudatosság is. Sajnos az egyes országokra jellemző alacsony elemszám miatt nemenkénti bontásban nem tudjuk elvégezni az elemzésünket.

szándék valószínűleg az életkor előrehaladtával párhuzamosan változik.¹² Bár a linearitás arra utal, hogy a szándék feladásának előfordulásában nincsenek életkori különbségek, az érvelés alapján magasabb arányú lemondást feltételezhetünk a későbbi életkorokban. Iacovou és Tavares eredményeit figyelembe véve némileg eltérő következtetésre juthatunk. Ők nem lineáris összefüggést találtak: a szándék megváltozásának kockázata szerintük fiatalabb életkorban magasabb (Iacovou – Tavares 2011: 110ff). Ez az eredmény arra utal, hogy a fiatalabb életkor változékonyabb szándékai miatt az egyén fiatalon várhatóan gyakrabban adja fel a szándékait.

A fenti megfontolások alapján és a két alapvető megközelítésnek (*biológiai óra* és *társadalmi életkori norma*) megfelelően a következő hipotéziseket fogalmazzuk meg az életkor szerepéről az adott időszakra vonatkozó termékenységi szándékok megvalósulásában vagy sikertelenségében:

(H1a) A *biológiai óra* megközelítés szerint az életkor előrehaladtával csökken a szándék (a *szándékolt szülőség*) megvalósításának esélye. Az idősebbek hajlamosabbak a halasztásra, mint a fiatalabbak.

(H1b) A *társadalmi életkori normák* megközelítésnek megfelelően idősebb életkorban magasabb lesz a szándék (a *szándékolt szülőség*) megvalósításának esélye. A fiatalabbak hajlamosabbak a halasztásra, mint az idősebbek.

(H1c) Az életút kutatás alapján azt feltételezzük, hogy a szándék feladása, a lemondás idősebb életkorokban valószínűbb, mint a halasztás (a szándék fenntartása).

(H1d) Fiatalabb életkorban a szándékok változékonyabbak. Az életkor előrehaladtával a szándék felülvizsgálata (sikertelenség esetén a szándék feladása) kevésbé valószínű.

Gyermekszám

A longitudinális vizsgálatok rendszerint kontrollváltozóként vonják be a gyermekszámot, így a gyermekszámmal kapcsolatos eredmények gyakran a termékenységi szándékokkal foglalkozó elemzések „melléktermékei”. Schoen és munkatársainak (1999) kutatása azt mutatja, hogy egy adott időpontban egy gyermekkel rendelkező válaszadóknak a következő kérdésig tartó időszak alatt általában nagyobb valószínűséggel születik egy újabb gyermekük, mint a gyermekteleneknek vagy a magasabb paritású válaszadóknak. A nem házas (egyedülálló vagy élettársi kapcsolatban élő) nők körében azonban a háromgyermekeseknek szintén jelentősen nagyobb eséllyel születik még egy gyerme-

¹² Bár számos interakciós hatást talált az életkor és más változók között, ezeket most nem közöljük, mert *a*) a saját modellünkbe nem tudunk hasonló interakciós hatásokat beépíteni, és *b*) Liefbroer más szándékváltozóval dolgozott (várt gyermekszám), mint mi, így nem minden eredménye alkalmazható az elemzésünkre.

kük. A brit háztartáspanel (British Household Panel Survey) adatait elemezve Berrington (2004) azt találta, hogy egy hatéves időszakon belül a gyermektelenek és az egygyermekesek valósítják meg a legnagyobb eséllyel a (további) gyermekvállalásra vonatkozó szándékaikat. A gyermekszám hatásának erőssége az előző gyermek születése óta eltelt időtől is függ: minél rövidebb ez az idő, annál valószínűbb, hogy egy újabb tervezett gyermek megszületik.

A gyermekteleneket vizsgáló kutatások aláhúzzák, hogy a szándékok fiatalabb életkorokban változékonyak (Rindfuss et al. 1988), sokan nem váltják valóra, hanem elhalasztják a gyermekvállalási szándékaikat (Heaton et al. 1999). Az Egyesült Államokban a termékeny korban lévő gyermektelenek körében a gyermekvállalást tervezők¹³ 45%-a nem valósította meg öt éven belül a szándékát, Franciaországban pedig azon gyermektelenek 54%-ának született a megadott öt éven belül gyermeke, akik azt nyilatkozták, hogy „öt éven belül szeretnék gyermeket” (Testa – Toulemon 2006: 57). Ezen eredményeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a gyermektelenek körében a szándék megvalósításának szintje feltételezhetően alacsony, a halasztásé pedig magas. Ez a feltevés egybecseng azokkal a vizsgálatokkal, amelyek versengő és egymásnak ellentmondó életcélokról számolnak be (Barber 2001, Philipov 2009, Rindfuss et al. 1988), mivel a gyermektelenek az életcélok olyan széles körét tűzik maguk elé, amelyek gyakran ellentétben állnak a gyermekvállalási szándékokkal (Barber 2001).

Az attitűdök erősségéről szóló, korábban áttekintett szakirodalom az attitűdök kialakulásában az információ és a személyes tapasztalat fontosságát hangsúlyozza (Petty et al. 1995). Ha ezt a gondolatot a különböző termékenységi attitűdöket tükröző paritásra vonatkoztatjuk, feltételezhetjük, hogy az egy vagy több gyermekkel rendelkezők attitűdjei kidolgozottabbak (megfontoltabbak) és ezért erősebbek, mint a gyermekteleneké, ami arra utal, hogy az egy- vagy többgyermekesek nagyobb eséllyel válnak szándékolt szülőkké, mint a gyermektelenek.

A családmérettel kapcsolatos szándékok megvalósítását vizsgáló longitudinális elemzések eredményei szerint azok valósítják meg legnagyobb eséllyel kezdeti szándékaikat, akik két gyermeket terveznek (Morgan – Rackin 2010). Gyakran több gyermekük is születik azoknak, akik nem terveznek gyermeket vagy egy gyermeket szeretnének, míg a három vagy több gyermeket tervezőknek gyakran végül kevesebb születik. Mindebből arra következtethetünk, hogy a két vagy több gyermekkel rendelkezők kisebb eséllyel valósítják meg szándékaikat, mint azok, akiknek nincs, vagy csak egy gyermekük van. Hipotéziseink a következők:

¹³ A szándék nem meghatározott időtartamra vonatkozott.

(H2a) A gyermektelenek nagyobb valószínűséggel halasztják és kisebb valószínűséggel adják fel a tudatos szülőségre vonatkozó terveiket a sikeres megvalósításhoz képest.

(H2b) A legnagyobb valószínűséggel az egygyermekesek valósítják meg termékenységi szándékaikat három éven belül.

(H2c) A két vagy több gyermekkel rendelkezők hajlamosabbak feladni, mint megvalósítani vagy elhalasztani a terveiket.

Párkapcsolat

Sok kutató szerint a gyermekvállalási szándékok megvalósításához egy együttélésen alapuló párkapcsolat (leginkább egy házasság) szükséges (Berrington 2004, Heaton et al. 1999, Schoen et al. 1999, Spéder – Kapitány 2009, Testa – Toulemon 2006). Az érvelés, amelyet a bevezetésben is leírtunk, meglehetősen kézenfekvő: a) egy tartós párkapcsolat és az intenzív interakciók a cselekvés egyértelmű, érzékelt és tényleges ösztönzői; b) a legfontosabb tényezők a partnerek meggyőződése és szándékai, amelyek a szubjektív normákat alakítják (Ajzen 1988: 131, Davidson – Beach 1981, Thomson 1997). Ezért azt várjuk, hogy az egyedülállók esetében alacsony a megvalósítás aránya. Azonban a partnerkapcsolat típusa is (házasság, élettársi kapcsolat vagy külön élés) a rövid távú gyermekvállalási szándék létrejöttét meghatározó legerősebb tényezők egyike (Billari et al. 2011, Philipov et al. 2006). Ezért az egész döntéshozatali folyamatot, a szándékok megszületésétől egészen a fogantatásig a párkapcsolati forma uralja.

Érdekesebb kérdés, hogy a párkapcsolati forma (házasság vagy élettársi együttélés) hat-e egyáltalán a szándékok megvalósítására. Az Egyesült Államokban az élettársként együtt élő párok kisebb valószínűséggel váltják valóra szándékaikat, mint a házások (Heaton et al. 1999). Heaton és munkatársai következtetése szerint „a házasságon kívüli gyermekvállalás bizonyított emelkedése ellenére a gyermekvállalás és a házasság közötti szoros kapcsolat továbbra is fennáll” (Heaton et al. 1999: 536). Egy részletesebb elemzésben mi is azt találtuk, hogy Magyarországon az élettárssal élő nők kisebb valószínűséggel valósítják meg a pozitív intencióikat, mint a házások (Spéder – Kapitány 2009). A különbség mögött a házasság és az élettársi kapcsolat eltérő jelentése állhat: lehetséges, hogy az együtt élők kevésbé elkötelezettek egymás iránt, mint a házások (Waite – Gallagher 2000). Elképzelhető, hogy a házások szándékai elkötelezettebbek, kevésbé változékonyak, ezért nagyobb eséllyel valósulnak meg.

Ezzel szemben egyes országokban, például Franciaországban, ahol elterjedt az élettársi együttélés, a párkapcsolati forma csak mérsékelten hat a gyermekvállalás esélyére (Testa – Toulemon 2006). Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy az „élettársi együttélés” jelentése országról országra eltérő lehet (Heuveline –

Timberlake 2004). Ebből a szempontból az elemzett négy ország különösen érdekes, mert az élettársi kapcsolat népszerűsége jelentősen különbözik bennük.

Az is nyilvánvaló, hogy a párkapcsolat stabilitása szintén befolyásolja a szándék megvalósításának esélyét. Az életútban bekövetkező várt vagy váratlan változások szükségszerűen befolyásolják a szándékok módosítását és megvalósítását (Heaton et al. 1999, Liefbroer 2009, Testa – Toulemon 2006). A szétköltözés vagy a válás a halasztóvá vagy lemondóvá válás, az összeköltözés vagy a házasságkötés pedig a sikeres megvalósítás (szándékolt szülővé válás) valószínűségét növeli.¹⁴ Ez a feltevés egybecseng a szociálpszichológiai megközelítéssel, mely szerint a (váratlan) életütesemények akadályozzák a cselekvőket a (korábbi) szándékaik megvalósításában (Ajzen 1988, Miller – Pasta 1995). A fenti kutatási eredmények alapján a következőket várjuk:

(H3a) A partnerükkel együtt élők (házasok vagy élettársak) nagyobb valószínűséggel valósítják meg a szándékaikat, mint az egyedülállók.

(H3b) A szándékok megvalósításának aránya alacsonyabb az élettársi kapcsolatban, mint a házasságban élők körében. Az élettársi kapcsolat eltérő társadalmi jelentései miatt azonban eltéréseket várunk az országok között.

(H3c) Az együttélésen alapuló kapcsolat megszakadása, a párkapcsolat intézményes formájától függetlenül, csökkenti a megvalósítás esélyét. Azt is feltételezzük, hogy a felbomlott kapcsolattal rendelkezők kisebb eséllyel valósítják meg szándékaikat, mint az egyedülállók.

Háttértényezők: iskolai végzettség, munkaerő-piaci státus és vallási felekezet¹⁵

Egyetértünk azokkal a véleményekkel, melyek szerint a termékenységgel kapcsolatos döntéshozatal folyamata egy sajátos társadalmi kontextusba ágyazódik, és eltérő erőforrásokkal, különböző értékekkel és attitűdökkel rendelkező emberek vesznek benne részt (Berrington 2004, Heaton et al. 1999, Liefbroer 2005, Noack – Østby 2002, Philipov 2009, Rindfuss et al. 1988, Schoen et al. 1999, Spéder – Kapitány 2009, Testa – Toulemon 2006, Westoff – Ryder 1977). Ezért a strukturális pozíciót (társadalmi és gazdasági státus) és az attitűdöket is figyelembe kéne venni a gyermekvállalási döntések és a szándékok megvalósításának tanulmányozása során.

¹⁴ A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy megvizsgáljuk a gyermekvállalás és a párkapcsolati viselkedés közötti kölcsönös kapcsolatot.

¹⁵ Az elméleti háttér és az adatok hozzáférhetősége rendszerint egyaránt befolyásolja a hipotézisalkotást. Esetünkben az utóbbi sokkal erősebb korlátot jelent: a harmonizált adatbázisok alkalmazása és az összehasonlítható mutatók rendkívül korlátozott száma beszűkíti a lehetőségeinket. Mivel a harmonizált változók kismértékben különböznek, nem fogalmazunk meg országspecifikus hipotéziseket, a kapcsolódó szakirodalmat azonban áttekinjtük.

Az *iskolázottság* hatására vonatkozó kutatási eredmények nem egyértelműek. Egyesült államokbeli vizsgálatok szerint az iskolai végzettség rendszerint hat a szándék és a cselekvés közötti kapcsolat erősségére. Például Heaton és munkatársai (1999) eredményei szerint az iskolázottabbak hajlamosabbak elhagyni a szándékaikat. Egy másik vizsgálatban, amely a Nemzeti Háztartás- és Családkutatás (National Survey of Households and Families) adatait használta, az iskolázottság csak a nem házas, élettársi kapcsolatban élő vagy egyedülálló nők körében gyakorolta a várt irányú hatást (Schoen et al. 1999). Az eredmények magyarázata közgazdasági logikát követ: a képzettebb nők több erőforrást fektetnek be az emberi tőkéjükbe, így a gyermekvállalás költsége számukra sokkal magasabb. A különböző európai kutatások eredményei eltérnek. Testa és Toulemon (2006) azt találta, hogy az iskolázottabb francia nők nagyobb valószínűséggel valósítják meg a gyermekvállalási szándékaikat. Norvégiában viszont nem tudták kimutatni az iskolázottságnak a reális termékenységi várakozásokra gyakorolt hatását (Noack – Østby 2002).

Az iskolázottság a gazdasági erőforrások hatását is tükrözheti (*jövedelmi hatás*), és ha a modellben nem szerepelnek releváns szubjektív tényezők, az értékbeállítódás proxyjának is tekinthető. Sokféle életstílus és kulturális erőforrás kapcsolható az iskolai végzettséghez.¹⁶ Azt is fontos lehet kiemelni, hogy a magasan iskolázottak rendszerint tájékozottabbak, és a szándékolt szülőség feltehetően az ő körükben a legelterjedtebb. Végül az emberi tőke fent említett használdozati költség (opportunity cost) hatását se felejtjük el. Ennek megfelelően, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők lesznek inkább lemondók.

A *gazdasági aktivitásra* vagy *foglalkoztatási státusra* vonatkozó kutatások száma is bőséges. A foglalkoztatotti státussal kapcsolatban ki kell emelnünk a munkanélküliség termékenységi szándékok megvalósítására gyakorolt negatív hatását. Rindfuss és munkatársai (1988) rámutattak, hogy a férfi munkanélkülisége hátráltatja a gyermekvállalási szándék megvalósítását. Adsera (2006) Spanyolországban, Testa és Toulemon (2006) pedig Franciaországban ugyanezt találta. Mi is azt találtuk, valószínűbb, hogy a foglalkoztatott férfiak valóra váltják gyermekvállalásra vonatkozó szándékaikat, mint a munkanélküliek (Spéder – Kapitány 2009). Ez egybecseng a jól ismert jövedelemhatás-mechanizmussal, amely a feltevések szerint a férfiak körében működik (Ermisch 2002). Azt is feltételezhetjük, hogy egy nő gazdasági helyzete más-ként befolyásolja a termékenységi szándékok megvalósítását, mint a férfié (Kreyenfeld 2001), de nem találtunk ezt bemutató erős empirikus bizonyítékot.

Bár a TPB szerint az értékek a szándékok kialakulására és módosulására hatnak, az általános beállítódásokat is érdemes bevonnunk az intenció és a cselekvés közötti kapcsolatot vizsgáló elemzésekbe. Ha ezeket a szándékokkal egy

¹⁶ A munkavállalási motivációk is eltérnek. Például a magasan képzettek körében a karrier a fontosabb, míg az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők inkább amiatt aggódnak, hogyan jönnek ki a jövedelmükből.

időben mérjük, a szándékok erősségét és/vagy a szándékok módosítására való hajlandóságot mutathatják. Vegyük sorra a szubjektív tényezők további hatásait kimutató vizsgálatokat (Berrington 2004, Heaton et al. 1999, Philipov 2009, Spéder – Kapitány 2009). Heaton és munkatársai (1999) több szubjektív változót, általános értékbeállítódást stb. is bevontak az elemzésükbe. Eredményeik egy része nem meglepő: az erős szabadidő-orientáció a halasztásra hajlamosít (a „versengő attitűd” következtében), míg az anyák munkavállalását a gyermekekre nézve ártalmasnak tartó szemlélettel való egyetértés a megvalósítást segíti. Meglepő módon a karrier-orientációnak nem volt szignifikáns hatása. Berrington (2004) kimutatta, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök, különösen az egalitáriusabbak, növelik annak az esélyét, hogy a gyermektelen, harmincas éveikben járó nők teherbe essenek. Korábban azt találtuk, hogy Magyarországon a nők körében a világi meggyőződések növelik a szándék feladásának valószínűségét, és a pozitív jövőkép a férfiak körében hozzájárul a szándékolt szülőséghez és a szándék fenntartásához (Spéder – Kapitány 2009).

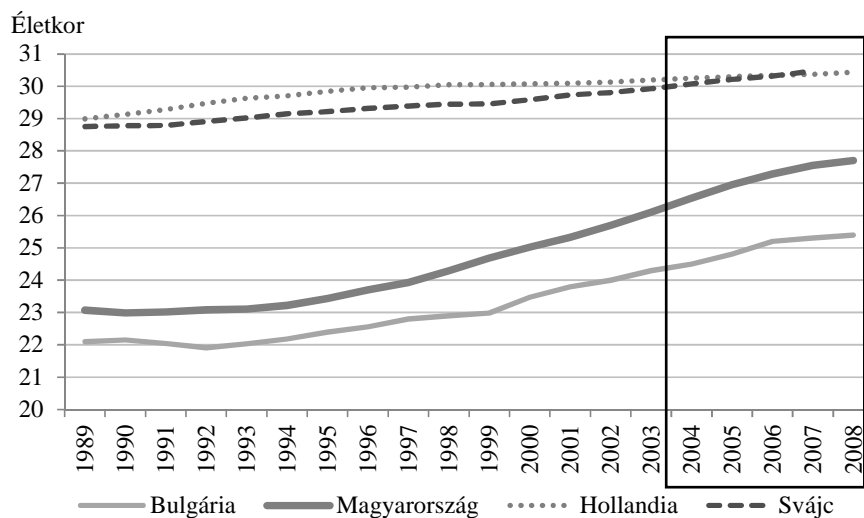
Sajnos összehasonlító, utólag harmonizált adatbázisunk csak nagyon korlátozott lehetőséget biztosít az értéktényezők elemzésbe való bevonására, így csupán a *vallási felekezet* változót tudjuk használni. A kevés európai összehasonlító elemzés közül Philipov és Berghammer (2007) eredményei vegyes képet mutatnak a különböző gyermekvállalási szándékokra és preferenciákra vonatkozóan. A többfelekezetű országok preferenciákra vonatkozó eredményei egymásnak ellentmondók.

Kontextus, adatok és módszerek

Az országok kontextusa: termékenységi trendek Hollandiában, Svájcban, Magyarországon és Bulgáriában

Összehasonlító elemzésünk előkészítése során azt terveztük, hogy a lehető legtöbb országot bevonjuk elemzésünkbe, de csak azokat válogathattuk ki, ahol longitudinális adatbázisok állnak rendelkezésre, az adatok tartalmazzanak az időtartamhoz kötött termékenységi szándékokra vonatkozó kérdéseket, és ugyanazon időtávra vonatkoznak. Természetesen az is követelmény volt, hogy a kérdések harmonizálhatóak legyenek.

A következőkben főképpen népmozgalmi adatokat illetve a szakirodalmat felhasználva röviden áttekintjük a termékenység 1990 óta jellemző alakulását a kiválasztott országokban. Külön kiemeljük azon időszakot, amelyeket a longitudinális elemzésünkkel vizsgálunk. A *III.* és a *IV. ábra* a gyermekszülés átlagos életkora és a teljes termékenységi arányszám trendjeit mutatja 1989 és 2008 között a vizsgálatba bevont négy országban.

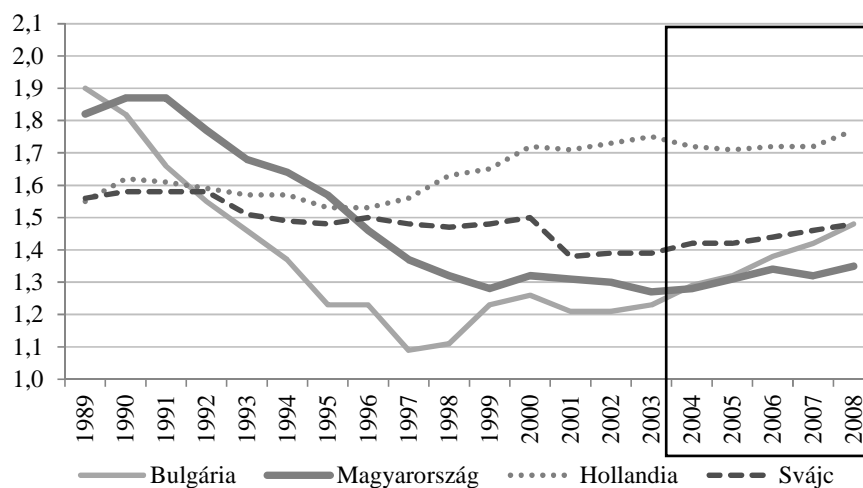
Forrás: Eurostat.

III. A szülő anyák átlagos életkora, Hollandia, Svájc, Magyarország és Bulgária, 1989–2008

Mean age of mothers for all births in Netherlands, Switzerland, Hungary and Bulgaria, 1989–2008

Hollandia A hollandiai termékenység szintje európai összehasonlításban meglehetősen magas és stabil, bár az anyák későn hozzák világra az első gyermeküket (Fokkema et al. 2008). Más nyugat-európai országokhoz képest elég korán megindult a halasztást követő „visszapótlódás” időszaka (Lesthaeghe 2001). Az adatgyűjtésünk által lefedett időszakban (2004 és 2007 között) az anyák átlagos életkora az első gyermek születésekor 0,2 évvel emelkedett. A teljes termékenységi arányszám (TFR) értéke 1,7 fölött van, ami európai szinten magas. Mindez azt jelzi, hogy Hollandia stabil termékenységi rezsimit képvisel.

Svájc Svájcot alacsony termékenység és nagyon késői gyermekvállalás jellemzi, és az anyák átlagos életkora a gyermekszületéskor folyamatosan emelkedik. Az 1990-es évek kezdete körül a szülő anyák átlagos életkora alacsonyabb volt, mint Hollandiában, de a vizsgálódásunk ideje alatt (2004 és 2007 között) a svájci anyák átlagos életkora már meghaladta a hollandokét, és a kérdéses időszakban 0,5 évvel emelkedett. A TFR értéke az adatgyűjtés idején 1,45 körül volt.

Forrás: Eurostat.

IV. Teljes termékenységi arányszám Hollandiában, Svájcban, Bulgáriában és Magyarországon, 1989–2008

Total fertility rate in the Netherlands, Switzerland, Bulgaria and Hungary, 1989–2008

Magyarország Magyarországon az 1990-es évek elején kezdődött a termékenységi átmenet. A termékenység szintje (TFR) 1,84-ről 1999-re 1,29-re esett, és azóta 1,3 körül mozog. Az anyák átlagos életkora első gyermekük születésekor az 1990-es évek második fele óta folyamatosan emelkedik (Spéder – Kamarás 2008). Kelet-Közép-Európában a termékenységi átmenet gyorsabban megy végbe, mint Nyugat-Európában. A vizsgált időszak alatt (2001 és 2004 között) a nők átlagos életkora az első gyermek megszületésekor 25,3 évről 26,3 évre emelkedett. A halasztásnak a TFR értékeire gyakorolt torzító hatását kiküszöbölő kiigazított termékenységi ráta természetesen jóval magasabb a tényleges termékenységi rátánál (Bongaarts – Feeney 1998).

Bulgária A bolgár termékenység a termékenységi átmenetek a többi egykori kommunista országban megfigyelhető mintáját követi. A vizsgált időszakban az átmenet folytatódott: az első szülés életkora 2002 és 2005 között 0,8 évvel nőtt. Ugyanakkor a termékenység kissé emelkedett: a mélypontot az 1990-es évek végén érte el (1997–1998) 1,1-et alig meghaladó értékkel, 2002 és 2005 között pedig 0,1-gyel nőtt. Bulgáriában a társadalmi átmenet folyamata némileg lemaradt a többi közép-európai országtól, a gazdasági és társadalmi válság pedig valamivel mélyebb volt (Koytcheva – Philipov 2008).

Mint azt a négy ország nagyon rövid leírása is mutatja, az egyéni és a csoportviselkedés meglehetősen eltérő termékenységi rendszerek alkotta környezetbe ágyazódik.

Adatok, minta és módszerek

Elemzésünkben négy meglehetősen eltérő, de országosan reprezentatív nagymintás panel adatfelvételt használunk. A magyar és a holland vizsgálat abban hasonlít egymásra, hogy mindkettő a demográfiai viselkedés változásaira összpontosít.¹⁷ A Holland Rokonsági Panelvizsgálat (Netherlands Kinship Panel Survey) (Dykstra et al. 2007) és a magyar *Életünk fordulópontjai* kutatás (Kapitány 2003) első két hullámát használjuk. A második hullám mindkét adatfelvétel esetében három évvel követte az elsőt. A Svájci Háztartáspanel (Swiss Household Panel Survey) követési ideje eredetileg egy év volt (Voorpostel et al. 2009), ezért elemzésünkben a hatodik és a kilencedik hullámot használtuk. A Bulgáriai Társadalmi Tőke Felvételben (Bulgarian Social Capital Survey) több mint tízezer 18–35 év közötti nőt és férfit kérdeztek meg 2002 és 2005 között.¹⁸ Az adatfelvételek kiválasztott jellemzőit a Függelék tartalmazza (F4. táblázat). Az adatfelvételek első hullámára 2002 és 2004 között került sor, a másodikra pedig 2005 és 2007 között. *Bár a négy vizsgálat kérdőíve meglehetősen eltérő, a termékenységi szándéokra vonatkozó kérdések összehasonlíthatók.* Mind a négy adatfelvétel tartalmaz időtartamhoz kötött gyermekvállalási szándéokra vonatkozó kérdést (bár kissé eltérő megfogalmazásban), és pontosan rögzíti a hullámok közötti születéseket.

Mivel négy független adatfelvételt használtunk, nem meglepő, hogy harmonizációjuk során nehézségekkel szembesültünk. Azonban úgy gondoljuk, egy összehasonlításra alkalmas függő (szándék–kimenetel) változót sikerült létrehozni, és egy sor összehasonlítható független változót, amelyek lefedik a szándék és a megvalósítás alapvető hatótényezőit. Néhány kompromisszumot is kellett kötnünk: a svájci és a bolgár vizsgálatok kétéves időkerete miatt a szándéokra vonatkozó kérdésnél a két évet használjuk. Ezen kívül a kérdések időpontjában gyermeket váró nőket mindegyik országban eltérően kezelték.¹⁹ Megoldásunkat, amely a második hullám idején terhes nőket a szándékolt szülők közé sorolja, elfogadhatónak tartjuk.

¹⁷ Mindkét adatfelvétel része a Generációk és Nemek Programnak (Generations and Gender Programme; GGP) (Vikat et al. 2007).

¹⁸ A bolgár adatfelvételre a „Társadalmi tőke és a megküzdési stratégiák hatása a reprodukciós és házassági viselkedésre” projekt keretén belül került sor, amelyet a rostocki Max Planck Demográfiai Kutatóintézet (MPIDR) és a Bolgár Tudományakadémia készített (lásd Bühler – Philipov 2005).

¹⁹ A kérdések pontos megfogalmazását a Függelék F2. táblázata közli.

Elemzésünkhöz országonként azonos almintát válogattunk le. A mintába azok kerültek bele, akik tervezték, hogy két éven belül (újabb) gyermekük születik, és akik a következő megkérdezésben is részt vettek. Ezek alapján tudtuk vizsgálni, hogy 1. a válaszadónak szándékában áll-e gyermeket vállalni, és 2. később megszületett-e a gyermek, 3. amennyiben nem született meg, megváltozott vagy fennmaradt a gyermekvállalási szándék.

Elemzésünkben a multinomiális logisztikus regresszió módszerét alkalmaztuk. Ezt a módszert Heaton és kollégái (1999), valamint Berrington (2004) is a gyermektelenek gyermekvállalási szándékai és viselkedése közötti kapcsolat tanulmányozására használta. A magyar elemzésünkben is ezt a megközelítést alkalmaztuk (Spéder – Kapitány 2009). Mivel kutatásunk célja az volt, hogy feltárjuk és megértsük a pozitív szándékok megvalósításának sikertelenségét, a *szándékolt szülők csoportja lett a referenciakategória*.

Függő változónk, a termékenységi szándék és kimenetel alapmegoszlása jelentős országok közötti különbségeket mutat (2. táblázat). Hollandiában meglehetősen magas a sikeres megvalósítás aránya: négyből hárman három éven belül megvalósítják a két évre vonatkozó szándékaikat. Svájcban a megvalósítás aránya alig haladja meg az 50%-ot. Magyarországon és Bulgáriában a gyermekvállalási szándékok kétötöd része valósul meg; a szándékaikat sikeresen valóra váltók aránya tehát ebben a két országban meglehetősen alacsony. A jelen kutatásban a szándékok megvalósítását meghatározó tényezők országok szerinti hasonlóságaira és különbözőségeire irányítjuk figyelmünket.²⁰

*2. A termékenységi szándékok és kimenetek változó megoszlása
a négy országban (%)
The distribution of fertility intention and outcomes variable
in four countries (%)*

<i>Termékenységi kimenetek</i>	<i>Országok</i>			
	<i>Hollandia</i>	<i>Svájc</i>	<i>Magyarország</i>	<i>Bulgária</i>
Szándékolt szülők	75	55	40	38
Halasztók	15	27	42	44
Lemondók	11	18	18	18
Összesen	100	100	100	100

Nem szükséges részletesen ismertetni az összes független változót, mivel a kialakításuk magától értetődő.²¹ Csak arra kell rámutatnunk, hogy az *életkor* (életévek száma) és az *iskolai végzettség* (elvégzett iskolai osztályok száma)

²⁰ Spéder és Kapitány 2014-es tanulmányának célja a megvalósítás arányában megfigyelhető országok közötti különbségek leírása és magyarázata volt.

²¹ A Függelékben található leíró statisztikák (F3. táblázat) is azt szolgálják, hogy bemutassák a modellekbe bevont változók jellemzőit.

folytonos változók. A *gyermekszám* a termékenységi szándékokkal rendelkezőket három csoportra osztja: gyermektelenek, egygyermekesek és két vagy több gyermekkel rendelkezők. A jelen elemzésben a *párkapcsolati státus* a partnerkapcsolat meglétét és formáját – de nem a hosszát – veszi figyelembe: a válaszadókat az egyedülállók,²² az élettársi kapcsolatban élők és a házások csoportjaiba soroltuk. Azokat az eseteket, amikor a válaszadó az első hullámban párkapcsolatban élt, de később ez a kapcsolat felbomlott, egy külön kétértékű változó jelöli. A *foglalkoztatási státus* kontrollváltozó azokat különbözteti meg, akiknek az első hullám idején volt munkájuk, és akinek nem. A vallási hovatartozás esetében a katolikusokat használjuk referenciacsoportként (kivéve Bulgáriát, ahol az ortodox keresztények a referenciakategória), külön csoportot képeznek a reformátusok, a többi felekezet és a nem vallásos személyek.²³ Egy kivétellel minden változót az első interjú időpontjában, a szándékokkal egy időben mérünk. A párkapcsolat felbomlását az első és a második hullám között mértük. Mivel a minta kis elemszáma nem teszi lehetővé, hogy az elemzést nemenként külön elvégezzük, a *nem* mint kontrollváltozó szerepel modelljeinkben.

Eredmények

A multinomiális logisztikus regresszióelemzések eredményei a 3. táblázatban láthatók. Az életkor egyértelmű prediktora a szándék és a cselekvéssel kimenetel közötti kapcsolatnak, mivel a nyolc vizsgált összefüggés közül hét esetében szignifikáns a hatása (3. táblázat, első sor). Akiknek nem sikerül három éven belül megvalósítani szándékukat – a szándék megváltoztatásától függetlenül –, idősebbek, mint akiknek ez sikerült. Más szavakkal: minél fiatalabb egy válaszadó, annál könnyebben valósítja meg pozitív gyermekvállalási szándékait.²⁴ Ez az eredmény határozottan alátámasztja az 1a hipotézisben megfogalmazott *biológiai óra* megközelítést, mivel a halasztók és a lemondók egyaránt idősebbek, mint a szándékolt szülők. Ez az egyértelmű eredmény, legalábbis a szülők és a halasztók közötti kapcsolatot tekintve, elveti a *társadalmi életkori norma* megközelítést (H1b), vagyis azt az elképzelést, hogy a gyer-

²² Meg kell jegyeznünk, hogy sok egyedülálló rendelkezik régóta fennálló párkapcsolattal, de nem élnek tartósan együtt.

²³ Mind a négy vizsgált ország vallásilag kevert és az egyes felekezetek aránya különbözik. Magyarországon a római katolikusok alkotják a többséget és a protestánsok (reformátusok és evangélikusok) a kisebbség. Svájcban a protestánsok és a római katolikusok hasonló arányban képviseltetik magukat. Hollandiát világi országnak tekinthetjük, bár a római katolikusok és a protestánsok is jelen vannak. Bulgáriában a lakosság többsége a görög katolikus (ortodox) egyházhoz tartozik.

²⁴ Kipróbáltunk további nem lineáris és interakciós hatásokkal az életkor kapcsán (Liefbroer 2009 és Iacovou és Tavares 2011 elemzéseire hasonlóan), de nem találtunk szignifikáns hatásokat (lásd Kapitány – Spéder 2012).

mekvállalás életkori határához közeledve az emberek nagyobb valószínűséggel valószínűsítik meg, mint halasztják el szándékaikat. Valójában épp ellentétes a helyzet: a halasztók idősebbek, mint a szándékolt szülők. A halasztók és a szándékolt szülők életkora között csak Hollandiában nem találtuk eltérést.

A lemondók Magyarországon és Hollandiában, és kismértékben Bulgáriában is idősebbek, mint a halasztók. Ez az eredmény alátámasztja az 1c hipotézist, és beleillik abba az érvelésbe, mely szerint a szándékok feladása a három említett országban a folytonos halasztás eredménye. A svájci eset viszont nem támasztja alá ezt az elképzelést.

A gyermekszám (*paritás*) hatása a legtöbb esetben szignifikáns (a 16 együtthatóból 14 esetében), és a fennmaradó két együttható előjele megegyezik a többivel, bár a hatásuk statisztikailag nem szignifikáns. A legtöbb kategória esetén igazolódni látszanak a várakozásaink. A szándékolt szülők és a halasztók közötti kapcsolat esetében jól látható, hogy a gyermektelenek (0 paritás) halasztóvá válásának kockázata magasabb, mint hogy sikeresen megvalósítják szándékaikat, vagyis megerősítést nyert a 2a hipotézis. Ez alátámasztja azt a várakozásunkat, hogy több ellentmondó és versengő életcél gátolhatja a megvalósítást azok körében, akiknek nincs gyermekük (Barber 2001, Rindfuss et al. 1988), és/vagy az első vagy a többedik gyermekek esetében az emberek tájékozottabbak és tapasztaltabbak a gyermekvállalással kapcsolatban, mint a gyermektelenek, ezért erősebbek (megfontoltabbak) a szándékaik (Davidson – Jaccard 1979). Ennek ellenére van egy kivétel, de csupán a 0 és az 1 paritás esetén: Bulgáriában az egygyermekesek nagyobb valószínűséggel lesznek halasztók, mint a gyermektelenek. Azonban a gyermekteleneket és a két vagy több gyermekkel rendelkező válaszadókat összehasonlítva Bulgáriában is ugyanazt az összefüggést találjuk: a halasztás a gyermektelenek körében valószínűbb, mint a két vagy több gyermekkel rendelkezők esetében. A bolgár eset további kutatást igényel, de kínálkozik egy kézenfekvő magyarázat: a gyermektelen válaszadók magasabb valószínűséggel megvalósuló gyermekvállalási szándéka az egygyermekes családok terjedését jelezheti. Ez az Oroszországban és Ukrajnában kimutatott (Avdeev 2003, Perelli-Harris 2005, Philipov 2009) egygyermekes családmodell terjedésére utalhat.

A második, gyermekszámra vonatkozó hipotézis (H2b) elemzése – vajon az egygyermekesek (első paritás) szándékolt szülővé válási kockázata a legmagasabb? – ellentmondó eredményeket hozott. Csak a szándékolt szülők és a lemondók közötti viszony támasztja alá ezt a feltevést, mert a magas (2+) paritásúak nagyobb valószínűséggel adják fel a rövid távú gyermekvállalási szándékaikat és csökkentik a családnagyságra vonatkozó terveiket. Ezzel szemben a 2b hipotézist el kell vetnünk. Így elemzésünk csak részben támasztja alá azt az elképzelést, hogy a két gyermek vállalása a leginkább sikeresen megvalósítható terv.

3. Az időfüggő szándékok megvalósulási mintáinak multinomiális regressziós becslései (a szándékolt szülővé, halasztóvá vagy lemondóvá válás kockázatát becsülő esélyhányadosok)

Multinomial regression estimates predicting patterns of realization of time-dependent intentions (odds ratios predicting the risk of being intentional parent, postponer or abandoner)

	Halasztók				Lemondók			
	Hollandia	Svájc	Magyaro.	Bulgária	Hollandia	Svájc	Magyaro.	Bulgária
Életkor	0,99	1,09***	1,12***	1,04***	1,30***	1,08**	1,32***	1,17***
Nő	1	1	1	1	1	1	1	1
Férfi	1,55	1,04	0,88	0,89	3,61***	0,79	0,49***	1,34**
Gyermekszám: 0	1	1	1	1	1	1	1	1
Gyermekszám: 1	0,34***	0,14***	0,65**	1,46***	1,61	0,24***	3,48***	5,68***
Gyermekszám: 2+	0,46	0,25***	0,38***	0,52**	2,84**	0,58	5,20***	15,93***
Házass., 1. hullám	1	1	1	1	1	1	1	1
Élettársi kap- csolatban él, 1. hullám	1,44	0,60	1,16	1,12	1,17	0,30**	0,81	0,49***
Egyedülálló, 1. hullám	2,36	4,27***	4,20	6,85***	2,69*	6,99***	3,67***	3,02***
Nincs felbom- lott kapcsolat	1	1	1	1	1	1	1	1
Felbomlott párkapcsolat	10,43***	3,77	4,15***	2,38***	9,46**	54,62***	6,23***	5,48***
Iskolai végzettség	0,95	0,99	0,95*	1,04*	0,83**	0,96	0,85***	0,94***
Nincs munkája	1	1	1	1	1	1	1	1
Van munkája	0,64	0,83	1,16	0,94	1,39	1,71	1,15	1,05
Katolikus ^a	1	1	1	1	1	1	1	1
Református	3,54*	1,37	1,23	–	0,99	0,73	0,93	–
Más felekezet	5,76**	4,07***	0,88	0,94	0,66	0,86	0,44**	1,01
Nem vallásos	2,63*	1,37	1,47	1,01	0,99	1,93	1,04	0,41***
Khí-négyzet	119	122	432	745				
Szabadságfok	24	24	24	22				
Nagelkerke R ²	0,28	0,32	0,38	0,33				
N	458	408	1069	2196				

Megjegyzés: A „szándékolt szülők” referenciacsoportjába azok tartoznak, akik három éven belül sikeresen megvalósították a két évre vonatkozó gyermekvállalási szándékaikat.

^a Bulgária esetében a referenciakategória: ortodox.

*<0,1; **<0,05; ***<0,01

Ha a szándék feladását a sikeres megvalósítással hasonlítjuk össze, úgy tűnik, hogy Bulgáriában, Magyarországon és Hollandiában az egy (vagy több) gyermekkel rendelkezők szignifikánsan nagyobb valószínűséggel adják fel a szándékaikat, mint a gyermektelenek. Ez megfelel a harmadik, gyermekszámra vonatkozó hipotézisünknek (H2c). Ezzel szemben Svájcban az összefüggés ellentétes: valószínűbb, hogy a gyermektelenek (0 paritás) adják fel a szándékaikat, mint a gyermekesek (1 és 2+ paritás).²⁵ Ez az eredmény felhívja a figyelmet az európai termékenységi rezsimek közötti különbségek fontosságára. Két poszt-kommunista- és egy nyugat-európai országban valószínűbb, hogy az emberek feladják gyermekvállalási szándékaikat, ha több, vagy legalább egy gyermekük van. Ebből a szempontból a svájciak viselkedése kivételnek tűnik: a gyermektelenek lemondóvá válásának magasabb kockázata a gyermektelenség széles körű elterjedtségét jelzi (Dorbritz – Ruckdeschel 2005). Érdekes azonban megjegyezni, hogy a gyermektelenség Svájcban bizonyos fokokig a szándékok nem sikeres megvalósításának is lehet a következménye.

A *párkapcsolati státus* egyértelmű hatást mutat, ha az egyedülállót a házasság és az élettársi kapcsolatban élő válaszadókkal hasonlítjuk össze. Továbbá a párkapcsolat mind a négy országban előfeltétele a termékenységi szándékok megvalósításának (Philipov 2009, Schoen et al. 1999). Az eredmények egyértelműen alátámasztják a 3a hipotézist. A gyermekvállalási szándékok megvalósítása és a párkapcsolat típusa között viszont nem találtunk egyértelmű kapcsolatot.²⁶

A párkapcsolati helyzet megváltozása hatást gyakorol a megvalósítás folyamatára: ahogy azt vártuk, a szakítás vagy válás hátráltatja a gyermekvállalási szándékok megvalósítását (H3c). A vizsgált négy ország közül három esetben a párkapcsolatukat felbontók feladják rövid távú termékenységi szándékaikat. A lemondóvá válás esélye Svájcban különösen magas. Hollandia a kivétel, ahol nincs különbség a halasztók és a lemondók között. Azt is érdemes kiemelni, hogy ez az eredmény egyértelműen alátámasztja azt a feltételezést, hogy az életút eseményei erősen befolyásolják a szándék és a cselekvés közötti kapcsolatot (Ajzen 1988, Liefbroer 2009). Nem az összefüggést gyengítik, hanem feltehetően a szándékok megváltozását okozzák, legalábbis rövid távon. Ennek pedig hosszú távú következménye lehet: a hosszú távú, családméretre vonatkozó szándékok csökkentése (Liefbroer 2009).

A további háttérváltozók hatása mind a négy vizsgált országban szignifikáns, a hatások iránya azonban gyakran ellentétes, és országról országra eltérő

²⁵ Bár a 2+ paritáshoz tartozó esély egyértelműen alacsonyabb, mint a 0 paritásé, a különbség statisztikailag nem szignifikáns.

²⁶ Itt meg kell jegyeznünk, hogy Magyarország esetén, ahol lehetséges volt külön modelleket futtatni a nőkre és a férfiakra, jelentős különbségeket találtunk a nők körében: az élettársal élők nagyobb eséllyel tudták valóra váltani a gyermekvállalással kapcsolatos negatív szándékaikat, mint a házások (Spéder – Kapitány 2009).

(3. táblázat). Ez talán annak tudható be, hogy a társadalmi erők eltérő szerepet játszanak a különböző kulturális közegekben és/vagy intézményi környezetben, ezért a szándékok megvalósítására gyakorolt hatásuk is eltér.

Például a négy ország közül háromban az *iskolai végzettség* egyértelmű szerepet játszik a szándékok feladásában, a szándékolt szülőkhöz viszonyítva. Az iskolázottsági szint emelkedésével csökken a lemondóvá válás valószínűsége. A „szándékolt szülők” és a „halasztók” csoportjait összehasonlító együtthatók azonban ellentmondó eredményeket mutatnak. A két nyugati országban nincs iskolázottságbeli különbség a szándékolt szülők és a halasztók között. A két volt-szocialista országban az eredmények ellentétesek. Bulgáriában a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók hajlanak a halasztásra. Magyarországon ezzel szemben a leginkább iskolázott személyek hajlamosabbak megvalósítani a rövid távú szándékaikat. A meglehetősen nagylelkű magyar családtámogatási rendszer (hat hónapon keresztül a korábbi kereset teljes összegét az azt követően 18 hónapban a korábbi fizetés akár 75%-át kapja az édesanya) ellensúlyozhatja a szülés utáni otthon maradás használatát költségét. A 24 hónapos keresetarányos szülői szabadság (gyed) magyarázhatja, hogy Magyarországon a magasan iskolázott, korábban alkalmazásban álló nők miért váltják valóra nagyobb valószínűséggel a gyermekvállalási szándékaikat. Ezzel szemben Bulgáriában a használatát költségek miatt a válaszadók inkább elhalasztják rövid távú gyermekvállalási terveik valóra váltását.

Hasonló következtetést vonhatunk le a *vallási felekezet* esetében, amely az értéktényezők szerepét példázza. A különböző felekezetek hatása szelektív és ellentétes. Magyarországon és Hollandiában a nem vallásos személyek nagyobb valószínűséggel halasztják el, mint hogy megvalósítsák szándékaikat. Hollandiában a római katolikusok szignifikánsan magasabb eséllyel valósítják meg gyermekvállalási szándékaikat, mint a többi felekezet. Svájcban nincs különbség a római katolikusok, a protestánsok és a nem vallásosak között: csak a „más felekezethez” tartozók esetében nagyobb a halasztás valószínűsége. Bulgáriában a nem vallásos válaszadók meglepő módon kisebb valószínűséggel válnak lemondóvá, mint szándékolt szülővé. Ezek az eredmények egyrészt alátámasztják, hogy érdemes lenne az értékirányultságot mérő változókat bevonni az elemzésbe, másrészt viszont rámutatnak, hogy további kutatásokra van szükség a vallás, különösen a vallási felekezet és általában más értéktényezők szerepével kapcsolatban.

A *foglalkoztatási státus* hatással lehet a szándékok megvalósítására, és az irodalom (Kreyenfeld 2001) szerint jelentősek a munkaerőpiachoz kapcsolódó nemi különbségek. Azonban, mint azt korábban említettük, az alacsony elemszám miatt nem tudunk külön modelleket becsülni a nőkre és a férfiakra, „foglalkoztatás” változónk pedig nem túl részletes. A „nincs munkája” kategória több eltérő helyzetet tartalmaz, különösen a nők körében: munkanélküliek, gyermekgondozási ellátásban részesülők, háztartásbeliek, diákok, egyéb inaktív

eltartottak stb. A foglalkoztatási státus szándékok megvalósítására gyakorolt hatásának nemenkénti vizsgálatához finomabb munkaerő-piaci státuskategóriákra lenne szükség.

Összegző megjegyzések

Elemzésünkkel az volt a célunk, hogy a gyermekvállalási szándék és gyakorlat részletekbe menő vizsgálatával bepillantást nyerjünk a gyermekvállalással kapcsolatos döntéshozatali folyamatba. Az elméleti megfontolások és az empirikus elemzés egyaránt ezt a célt szolgálták.

Az empirikus kutatás a rövid távú, és ezért elkötelezett termékenységi szándékok megvalósulásának valószínűségére ható tényezőket vetette össze nemzetközi összehasonlításban. Arra a kérdésre összpontosítottunk, hogy vajon ugyanazok a tényezők (ugyanazok az erők) vezetnek-e a gyermekvállalási szándékok valóra nem váltásához (a halasztáshoz vagy a szándékok feladásához) a különböző országokban. Mivel az elemzéshez használt adatforrások eltérő kutatási célból születtek, a harmonizációt követően kevesebb összehasonlítható változót (tényezőt) használhattunk, mint amennyit eredetileg, az elméleti megközelítések áttekintését követően terveztünk. Ám a társadalmi-demográfiai változók (mint például az életkor, gyermekszám és párkapcsolati helyzet) nagyon erős és többnyire hasonló hatásait tudtuk kimutatni mindegyik vizsgált országban. Ezek szerint bizonyos társadalmi és demográfiai helyzetek/státusok – mint például a fiatal életkor, az egy gyermek vagy a stabil párkapcsolat – kedvezőbb közeget jelentenek a szándékok megvalósítására, más demográfiai helyzetek viszont – mint például az idősebb életkor, a gyermektelenség, a két vagy több gyermek – nehezítik a tervezett cselekvés megvalósítását.

Érdekes és fontos országspecifikus eltéréseket is találtunk. A többváltozós elemzés rámutatott, hogy a szándék és a cselekvés közti kapcsolat gyermekszám szerint eltér. A nem szándékolt gyermektelenség jelenségét Svájc szemlélteti, Bulgáriában pedig az egygyermekes családok nem szándékolt terjedését érhetjük tetten.

A párkapcsolat megszakadásának egyértelmű hatása felhívja a figyelmet arra, hogy a szándék és a megvalósulás mélyebb és szélesebb körű elemzésére van szükség, melynek során figyelembe kell venni az egyéni életutat is (Iacovou – Tavares 2001, Liefbroer 2009, Morgan – Rackin 2010). Néhány életütesemény a párkapcsolat felbomlásához hasonlóan fontosnak bizonyulhat a szándékok sikeres vagy sikertelen megvalósításának megértésében.

Csupán korlátozott számú strukturális (társadalmi-gazdasági) és attitűdbeli tényezőt tudunk bevonni az elemzésbe, így nem meglepő, hogy csak mérsékelt hatást sikerült kimutatnunk. Korábbi Magyarországra vonatkozó elemzésünk-ből, ahol sokkal több attitűdbeli változót tudtunk a modellbe beépíteni, nyil-

vánvalóvá vált, hogy a strukturális és az értékbeli tényezők egyaránt befolyásolják a gyermekvállalási szándékok megvalósítását (Spéder – Kapitány 2009).

Kutatásuk további célja a szándékolt cselekvés modelljének (TPB) részletes és kritikai áttekintése, azon belül a szándék és a gyakorlat kapcsolatának vizsgálata volt, mivel a TPB megközelítése szerint a termékenységi szándék a mindent átfogó meghatározó tényezője a gyermekvállalási gyakorlatnak. Arra a következtetésre jutottunk, hogy noha a szándék és a gyakorlat között megfigyelhető ellentmondás számos magyarázata beilleszthető a TPB megközelítésébe, azonban néhány megoldandó kérdés így is marad.

Más kutatásokhoz hasonlóan részletesen bemutattuk, hogy bizonyos társadalmi és demográfiai helyzetben levők nagyobb valószínűséggel valósítják meg a szándékaikat, mint mások. Fontos megjegyezni, hogy ezen tényezők többsége univerzálisnak látszik, vagyis minden országban azonosan hat. Ezek az univerzális mechanizmusok különféle módon működhetnek. Egyrészt módosíthatják a szándékokat, mert a társadalmi helyzetek és demográfiai pozíciók (háttértényezők) befolyásolják a szándékok előzményeit (az attitűdöket, a szubjektív normákat és az érzékelt viselkedési kontrollt). Másodszor, az is lehetséges, hogy ezek a háttértényezők a tényleges cselekvési kontroll akadályai révén segítik vagy hátráltatják a tervezett cselekvés megvalósítását. Az első két befolyásolási út jól beleillik a TPB keretébe.

Vannak olyan hatásmechanizmusok, amelyek TPB keretében való értelmezése nehézséget okoz: ezek a TPB által hangsúlyozott mechanizmusoktól függetlenül vagy azokkal párhuzamosan működhetnek. Két ilyen útvonalat lehet kiemelni. Az egyik univerzális: a különböző társadalmi helyzetekhez eltérő erőforrások és cselekvési lehetőségek kapcsolódhatnak, így szándékaik valóra válthatóságának mértéke is különbözik. A társadalmi helyzetek a szándékok erősségében is eltérhetnek egymástól, amelyek további és eltérő gyakorlatokhoz vezethetnek. Végül a szándékok megvalósításának vagy sikertelenségének aránya országonként is különbözhet, ami azt jelzi, hogy a makrokörnyezet különösen erős hatást gyakorolhat az ösztönző és korlátozó kontextuális tényezők erősségének téves érzékelése vagy nem érzékelése révén (Spéder – Kapitány 2014). A makrokörnyezet azonban nem – vagy csak alig – hat azokra a tényezőkre, amelyek bizonyos országokban a szándék és cselekvés kapcsolatát alakítják. Ez utóbbi ponttal kapcsolatban csupán néhány jellegzetes országspecifikus jelenséget tudunk bemutatni (mint például a gyermektelenség Svájcban és az egygyermekes családok Bulgáriában).

Komoly korlátokat jelentett az elemzésben, hogy nem állt rendelkezésünkre egy a célokra alkalmas nemzetközi adatbázis, így az adatokat utólag kellett harmonizálnunk. Végül a jövőbeli kutatásoknak még pontosabban meg kell majd határozniuk a termékenységi szándékok és a gyermekvállalási gyakorlat közötti összefüggést.

IRODALOM

- Adsera, Alicia 2006: Marital fertility and religion in Spain, 1985 and 1999. *Population Studies*, 60(2), 205–221.
- Ajzen, Icek 1988: *Attitudes, Personality and Behavior*. Open University Press, Buckingham.
- Ajzen, Icek 1991: The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.
- Ajzen, Icek 2002: Perceived Behavioral Control, Self-Efficacy, Locus of Control, and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, (32)4, 665–683.
- Ajzen, Icek – Fishbein, Martin 1980: *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Prentice-Hall, New York.
- Andorka Rudolf 1978: *Determinants of fertility in advanced societies*. Methuen, London.
- Avdeev, Alexandre 2003: On the way to one-child life: Are we beyond the point to return? Some considerations concerning the fertility decrease in Russia. In Kotowska, Irena E. – Joźviak, Janina (eds): *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities*. Statistical Publishing Establishment, Warsaw, 139–163.
- Balbo, Nicoletta – Billari, Francesco C. – Mills, Melinda 2013: Fertility in advanced societies: A review of research. *European Journal of Population*, 29(1), 1–38.
- Barber, Jennifer S. 2001: Ideational Influences on the Transition to Parenthood: Attitudes Toward Childbearing and Competing Alternatives. *Social Psychology Quarterly*, 64(2), 101–127.
- Berrington, Ann 2004: Perpetual postponers? Women's, men's and couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends*, 117, 9–19.
- Billari, Francesco C. – Goisis, Alice – Liefbroer, Aart C. – Settersten, Richard A. – Aassve, Arnstein – Hagestad, Gunhild – Spéder, Zsolt 2011: Social age deadlines for the childbearing of women and men. *Human Reproduction*, 26(3), 616–622.
- Bongaarts, John – Feeney, Griffith 1998: On the quantum and tempo of fertility. *Population and Development Review*, 24(2), 707–726.
- Boninger, David S. – Krosnick, Jon A. – Berent, Matthew K. – Fabrigar, Leandre R. 1995: The Causes and Consequences of Attitude Importance. In Petty, Richard E. – Krosnick, Jon A. (eds): *Attitude strength: Antecedents and consequences*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, 159–190.
- Bühler, Christoph – Philipov, Dimiter 2005: Social Capital Related to Fertility: Theoretical Foundation and Empirical Evidence from Bulgaria. *Vienna*

- Yearbook of Population Research*, 53–81.
- Davidson, Andrew R. – Beach, Lee R. 1981: Error Patterns in the Prediction of Fertility Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 11(6), 475–488.
- Davidson, Andrew R. – Jaccard, James J. 1979: Variables that Moderate the Attitude-Behavior Relations: Results from a Longitudinal Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(8), 475–488.
- Dorbritz, Jürgen – Ruckdeschel, Karin 2005: Kinderlosigkeit in Deutschland – Ein europäischer Sonderweg? Daten, Trends und Gründe. In Konietzka, Dirk – Kreyenfeld, Michaela (eds.): *Ein Leben ohne Kinder. Kinderlosigkeit in Deutschland*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 45–81.
- Dykstra, Pearl A. – Kalmijn, Matthijs – Knijn, Trudie C. M. – Komter, Aafke E. – Liefbroer, Aart C. – Mulder, Clara H. 2007: *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships*, Wave 2. NKPS Working Paper 6. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague.
- Ermisch, John F. 2002: Economic models of women's employment and fertility. In Siegers, Jacques J. – de Jong-Gierveld, Jenny – van Imhoff, Evert (eds.): *Female Labour Market Behaviour and Fertility. A Rational Choice Approach*. Springer, Berlin, 179–190.
- Fishbein, Martin 1972: Toward an Understanding of Family Planning Behaviors. *Journal of Applied Social Psychology*, 2(3), 214–227.
- Fokkema, Tineke – de Valk, Helga – de Beer, Joop – van Duin, Coen 2008: The Netherlands: Childbearing within the context of a “Poldermodel” society. *Demographic Research*, 19(21), 743–794.
- Goldstein, Joshua R. – Lutz, Wolfgang – Testa, Maria Rita 2003: The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22(5–6), 479–496.
- Heaton, Tim B. – Jacobson, Cardell K. – Holland, Kimberlee 1999: Persistence and Change in Decisions to Remain Childless. *Journal of Marriage and Family*, 61(2), 531–539.
- Heckhausen, Jutta – Wrosch, Carsten – Fleeson, William 2001: Developmental Regulation Before and After Developmental Deadline: The Sample Case of “Biological Clock” for Childbearing. *Psychology and Aging*, 16(3), 400–413.
- Heuveline, Patrick – Timberlake, Jeffrey M. 2004: The role of cohabitation in family formation: The United States in comparative perspective. *Journal of Marriage and Family*, 66(5), 1214–1230.
- Iacovou, Maria – Tavares, Lara P. 2011: Yearning, Learning and Conceding: Reasons Men and Women Change Their Childbearing Intentions. *Population and Development Review*, 37(1), 89–123.
- Jaccard, James J. – Davidson, Andrew R. 1976: The relation of psychological, social and economic variables to fertility related decisions. *Demography*,

- 13(3), 329–338.
- Kapitány Balázs (szerk.) 2003: *Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése*. Műhelytanulmányok 2. KSH NKI, Budapest.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt 2012: Success and failure in the realisation of childbearing intentions: Comparing influencing factors in four European countries. *Population-E*, 67(4), 599–629.
- Koytcheva, Elena – Philipov, Dimiter 2008: Bulgaria: Ethnic differentials in rapidly declining fertility. *Demographic Research*, 19(13), 361–402.
- Kreyenfeld, Michaela 2001: *Employment and Fertility – East Germany in the 1990s*. PhD Dissertation, MPDIR, Rostock.
- Krosnick, Jon A. – Petty, Richard E. 1995: Attitude Strength: An Overview. In Petty, Richard E. – Krosnick Jon A. (eds.): *Attitude strength: Antecedents and consequences*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, 1–24.
- Leridon, Henri 2008: La baisse de la fertilité avec l'âge. *Fiche d'Actualité*, Octobre 2008, INED.
- Lesthaeghe, Ron 2001: *Postponement and recuperation. Recent fertility trends and forecasts in six Western European countries*. Working Paper IPD-WP-2001-1.
- Liefbroer, Aart C. 2005: The Impact of Perceived Costs and Rewards of Childbearing on Entry into Parenthood: Evidence from a Panel Study. *European Journal of Population*, 21(4), 367–391.
- Liefbroer, Aart C. 2009: Changes in Family Size Intentions across Young Adulthood: A Life-Course Perspective. *European Journal of Population*, 25(4), 365–386.
- Liefbroer, Aart C. – Billari, Francesco C. 2010: Bringing norms back in: A theoretical and empirical discussion of their importance for understanding demographic behaviour. *Population, Space and Place*, 16(4), 287–305.
- Miller, Warren B. – Pasta, David J. 1994: The Psychology of Child Timing: A Measurement Instrument and a Model. *Journal of Applied Social Psychology*, 24(3), 218–250.
- Miller, Warren B. – Pasta, David J. 1995: Behavioral Intentions: Which ones Predict Fertility Behavior in Married Couples? *Journal of Applied Social Psychology*, 25(6), 530–555.
- Miller, Warren B. – Pasta, David J. 2004: The Psychology of Child Timing: A Measurement Instrument and a Model. *Journal of Applied Social Psychology*, 24(3), 218–250.
- Monnier, Alain 1989: Fertility Intentions and Actual Behavior. A longitudinal Study: 1974, 1976, 1979. *Population: An English Selection*, 44(1), 237–259.
- Morgan Philip S. – Rackin, Heather 2010: The Correspondence between Fertility Intentions and Behavior in the United States. *Population and Development Review*, 36(1), 91–118.

- Mynarska, Monika 2009: Deadline for Parenthood: Fertility Postponement and Age Norms in Poland. *European Journal of Population*, 26(3), 351–373.
- Noack, Turid – Østby, Lars 2002: Free to Choose – but Unable to Stick to It? Norwegian Fertility Expectations and Subsequent Behavior in the Following 20 Years. In Kijzing, Erik – Corijn, Martine (eds): *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol. 2. United Nations, New York – Geneva, 103–116.
- Perelli-Harris, Brienna, 2005: The Path to Lowest-Low Fertility in Ukraine. *Population Studies*, 59(1), 55–70.
- Petty, Richard E. – Haugtvedt, Curtis P. – Smith, Stephen E. 1995: Elaboration as a Determinant of Attitude Strength: Creating Attitudes That are Persistent, Resistant and Predictive of Behavior. In Petty, Richard E. – Krosnick, Jon A. (eds.): *Attitude strength: Antecedents and consequences*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, 93–130.
- Philipov, Dimiter 2009: The Effect of Competing Intentions and Behaviour on Short-Term Childbearing Intentions and Subsequent Childbearing. *European Journal of Population*, 25(4), 525–548.
- Philipov, Dimiter – Berghammer, Caroline 2007: Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: a comparative study of European countries. *Vienna Yearbook of Population Research*, 271–305.
- Philipov, Dimiter – Liebroer, Aart C. – Klobas, Jane E. (eds.) 2014: *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*. Springer, Dordrecht.
- Philipov, Dimiter – Spéder, Zsolt – Billari, Francesco C. 2006: Soon, later or ever: The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies*, 60(3), 289–308.
- Quesnel-Vallée, Amélie – Morgan, Philip S. 2003: Missing the Target? Correspondence of Fertility Intentions and Behavior in the U.S. *Population Research and Policy Review*, 22(5–6), 497–525.
- Rindfuss, Ronald R. – Morgan, Philip S. – Swicegood, Gray 1988: *First births in America: Changes in the timing of parenthood*. University of California Press, Berkeley.
- Rodin, Johnny 2011: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe during Transition. *AMBIO*, 40(2), 221–230.
- Schoen, Robert – Astone, Marie N. – Kim, Young J. – Nathanson, Constanze A. – Fields, Jason M. 1999: Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior? *Journal of Marriage and the Family*, 61(3), 790–799.
- Settersten, Richard A. – Hagestad, Gunhild O. 1996: What's the latest? Cultural age deadlines for educational and work transition. *The Gerontologist*, 36(5), 602–613.

- S. Molnár Edit 2009: A gyermekszám preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Demográfia*, 52(4), 283–312.
- Spéder Zsolt – Kamarás Ferenc 2008: Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research*, 19(18), 599–664.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs 2007: *Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. Életünk fordulópontjai Műhelytanulmányok 6. KSH NKI, Budapest.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs 2009: How are Time-Dependent Childbearing Intentions Realized? Realization, Postponement, Abandonment, Bringing Forward. *European Journal of Population*, 25(4), 503–523.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs 2012: *Realising birth intentions in European comparison – understanding the post-Communist fertility transition*. Working Papers on Population, Family and Welfare 15. Demographic Research Institute, Budapest.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs 2014: Influences on the link between fertility intentions and behavioural outcomes: Lessons from a European comparative study. In Philipov, Dimiter – Liebroer, Aart C. – Klobas, Jane E. (eds.): *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*. Springer, Dordrecht, 79–112.
- Testa, Maria R. – Toulemon, Laurent 2006: Family Formation in France: Individual Preferences and Subsequent Outcomes. *Vienna Yearbook of Population Research*, 41–75.
- Thomson, Elisabeth 1997: Couple childbearing desires, intentions, and births. *Demography*, 34(3), 343–354.
- van de Kaa, Dirk J. 1996: Anchored narratives: The story and findings of half a century of research into the determinants of fertility. *Population Studies*, 50(3): 389–432.
- Vikat, Andres – Spéder Zsolt – Beets, Gijs – Billari, Francesco C. – Bühler, Christoph – Désesquelles, Aline – Fokkema, Tineke – Hoem, Jan M. – MacDonald, Alphonse – Neyer, Gerda – Pailhé, Ariane – Pinnelli, Antonella – Solaz, Anne 2007: Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course. *Demographic Research*, 17(14), 389–440.
- Voorpostel, Marieke – Tillmann, Robin – Lebert, Florence – Weaver, Bryce – Kuhn, Ursina – Lipps, Oliver – Ryser, Valérie-Anne – Schmid, Flurina – Wernli, Boris 2009: *Swiss Household Panel Userguide (1999–2008)*, Wave 10, December 2009. FORS, Lausanne.
- Waite, Linda – Gallagher, Maggie 2000: *The Case for Marriage*. Broadway Books, New York.
- Westoff, Charles – Ryder, Norman 1977: The Predictive Validity of Reproductive Intentions. *Demography*, 14(4), 431–453.

**RELATIONSHIP BETWEEN FERTILITY INTENTIONS AND
BEHAVIOURAL OUTCOMES. LESSONS FROM A EUROPEAN
COMPARATIVE STUDY**

Abstract

This paper aims to provide an insight into fertility decision making, concentrating in particular on links between fertility intentions and actual behaviour. Both the discussion of theoretical approaches and the empirical analysis enable us to gain a more accurate insight into the intention–behaviour link. After surveying the relevant literature, the paper gives a broad overview of different kinds of factors that may contribute to the success or failure of the realisation of fertility intentions. The empirical section investigates the realisation of time-related positive fertility intentions using a comparative approach and exploiting the unique advantages of a longitudinal panel design. Four medium-sized European countries are compared, all with rather different fertility regimes, namely the Netherlands and Switzerland (Western), and Hungary and Bulgaria (post-communist). Using four harmonised longitudinal panel surveys, a typology of fertility intentions and outcomes is constructed, and common patterns and country-specific factors are studied. By employing multinomial logistical regression models, factors influencing postponement, abandonment and realisation of childbearing intentions are uncovered. Our results indicate that in all four countries age, partnership status and education influence the realisation of fertility intentions in comparable ways; however, the specific effects of some of these factors differ. Our theoretical considerations and empirical results reveal aspects of the intention–behaviour link that could – to some extent – be easily accommodated to the TPB approach, but which also pose challenges to this theoretical framework.

FÜGGELÉK

F1. A négy felhasznált adatfelvétel főbb tulajdonságai
The main characteristics of the four surveys used

	<i>Hollandia</i>	<i>Svájc</i>	<i>Magyarország</i>	<i>Bulgária</i>
Az adatfelvétel neve	Holland Rokonsági Panelvizsgálat (NKPS, holland GGS)	Svájci Háztartás-panel (SHPSI-SHPSII.)	Életünk fordulópontjai (magyar GGS)	Társadalmi Tőke Vizsgálat (SCS)
Terepmunka, első hullám	2003/4 (1. hullám)	2004 (6. hullám)	2001/2 (1. hullám)	2002
Terepmunka, második hullám	2006/7 (2. hullám)	2007 (9. hullám)	2004/5 (2. hullám)	2005
Panelminta lemorzsolódása (tartalmazza a haláleseteket, kivándorlást stb.) a két hullám között	N/A	N/A	17%	25%
A longitudinális minta nagysága (súlyozatlan N)	6326	N/A	13540	7481
A két éven belül egy (újabb) gyermeket tervező válaszadók száma (alminta, súlyozatlan N)	458	385	1056	2196
Súlyváltozók	Bweight0	WP07L1S	S2_suly	-
Súlyozott alminta elemszáma	493	409	1069	-
Az adatok, a módszerek, a terepmunka ismertetése	Dykstra at al. 2007	Voorpostel at al. 2007	Kapitány 2003	Bühler – Philipov 2005
Az adatfelvétel honlapja	www.nkps.nl	www.swisspanel.ch	www.demografia.hu	-

F2. A termékenységi szándékra vonatkozó kérdések megfogalmazása a különböző kérdőívekben
The formulation of the fertility intention questions in the different questionnaires

NKPS (Hollandia)	SHPS (Svájc)	HGGS (Magyarország)	SCS (Bulgária)
KÉRDÉS: <i>Mit gondolsz (több) gyermeke a jövőben?</i> VÁLASZ: Igen/nem/nem tudja	KÉRDÉS: <i>Tervezi-e, hogy az elkövetkező 24 hónapon belül gyermeket vállal?</i> VÁLASZ: Igen/nem	KÉRDÉS: <i>Szeretné, ha (a meglevőkön kívül) születne (még) gyermeke?</i> VÁLASZ: igen /jelenleg terhes-partner terhes /nem szeretne/nem lehet több gyermeke/nem tudja	KÉRDÉS: <i>Tervezi-e, hogy az elkövetkező két éven belül (újabb) gyermeket vállal?</i> VÁLASZ: Mindenképpen igen/ inkább igen/ inkább nem/ semmiképpen sem
HA IGEN KÉRDÉS: <i>Hány éven belül szeretné, hogy az első /következő gyermeke megszülessen?</i> Kérdező: Ha terhes/a partner terhes= 0	Kérdező: Terhes nők: nem számítva azt a gyermeket, akivel jelenleg terhes = újabb gyermek azon kívül, amellyel jelenleg terhes?	HA IGEN KÉRDÉS: <i>Hány éves korában szeretné, hogy a (következő) gyermeke megszülessen?</i>	Kérdező: ha a válaszadó/a partnere terhes, tedd hozzá: nem számítva azt a gyermeket, amellyel jelenleg terhes?

F3. A független változók átlaga és szórása
Mean and standard deviation of independent variables

	Hollandia		Svájc		Magyarország		Bulgária	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Életkor	31,4	4,6	33,0	5,3	29,2	4,9	27,4	5,6
Nem (0-férfi; 1-nő)	0,67	0,47	0,48	0,50	0,49	0,5	0,48	0,5
Gyermekszám: 1	0,41	0,49	0,37	0,48	0,30	0,46	0,33	0,47
Gyermekszám: 2+	0,14	0,34	0,18	0,39	0,17	0,38	0,25	0,43
Élettársi kapcsolatban él, 1. hullám	0,31	0,46	0,19	0,39	0,19	0,40	0,13	0,34
Egyedülálló, 1. hullám	0,07	0,26	0,13	0,34	0,27	0,44	0,26	0,48
Megszakadt partnerkapcsolat	0,02	0,14	0,02	0,15	0,04	0,19	0,03	0,17
Van munka	0,85	0,36	0,85	0,35	0,76	0,43	0,79	0,41
Iskolai végzettség (folytonos, osztályok száma)	14,6	2,1	13,2	2,7	11,7	2,5	11,6	2,85
Református	0,18	0,38	0,34	0,47	0,15	0,35	-	-
Más felekezet	0,06	0,23	0,08	0,27	0,11	0,31	0,14	0,35
Nem vallásos	0,57	0,50	0,13	0,34	0,21	0,40	0,09	0,28